

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson: Begripligt språk
  - 4 Lars-Olof Delsing: Dagamma, dagstidning och s-genombrott
  - 10 Håkan Hanson: Journalister intervjuar journalister
  - 16 Frågor och svar
  - 23 Monica Reichenberg: Rösten i läroboken
  - 30 Ulrika Kvist Darnell: Ordbok med nya dimensioner
  - 36 Jan Anward: Talspråk och grammatik
  - 38 Staffan Hellberg: Replik
  - 40 Insänt
  - 42 Nyutkommet
  - 46 Noterat

3/2001

Begripligt språk

När man jämför spåkattityder i olika länder brukar följande exempel dyka upp:

Den som lyssnar till en talare på ett offentligt möte i Sverige kan plocka poäng genom att säga ”Jag förstår faktiskt inte vad du säger”. Talaren får skämmas för sin oförmåga att uttrycka sig begripligt. Men ropar man detsamma på ett offentligt möte i Tyskland blir resultatet ett annat. Då är det inte talaren som drar löje över sig, utan åhöraren som inget begriper och därtill är dum nog att kungöra sitt oförstånd för hela mötet.

Jämförelsen är kanske inte alldeles rättvisande, men den säger något väsentligt om språksynen i Sverige. Enkelhet och begriplighet är grundläggande krav på tal och texter. I många andra länder, inte minst på kontinenten, kan det vara viktigare med noggrannhet, uttrycksfullhet eller anslutning till en väletablerad stiltradition. Problemen med svåröversatta EU-texter beror till stor del på att dessa två synsätt kolliderar.

Vad krävs av ett språk som är lätt att förstå? I detta nummer av Språkvård publicerar vi två artiklar om begriplighet, Monica Reichenbergs om läroböcker och Håkan Hansons om studiosamtal i etermedier. Artikelförfattarna ger i grunden samma svar på frågan: läsaren eller lyssnaren behöver möta en levande människa som skriver eller talar om sin sak med kunskap och engagemang. Monica Reichenberg visar att läroboken blir bättre om man i texten kan urskilja vad hon kal-

lar en röst. Håkan Hanson framhåller att ett riktigt samtal mellan två människor går fram mycket bättre än en uppläst text.

Detta är inte en självklar syn på tillgänglighet och begriplighet. På många håll tror man fortfarande att det s.k. lixvärdet är det viktigaste måttet på lättläshet. Lix-värdet får man genom att addera den genomsnittliga meningenslängden i en text med procentandelen ord över sex bokstäver. Har t.ex. vart femte ord över sex bokstäver och den genomsnittliga meningenslängden är 15 ord, så blir lix-värdet alltså 35.

Lix-värdet säger mycket litet om en enskild text. Det har tvärtom ställt till åtskillig skada, särskilt i läroboksspråket. För att få låga lix-tal har läroboksförfattare huggit av sina meningar så att texten blivit osammanhängande. I stället för att skriva t.ex. ”I Sverige talas numera nästan 200 språk eftersom invandringen varit stor de senaste årtiondena” har de skrivit ”I Sverige talas numera nästan 200 språk. Många människor har flyttat hit efter 1970.” Korta ord och meningar, men nästan obegripligt i sin brist på sammanhang.

En text eller ett tal är alltid ett möte mellan sändare och mottagare. Innehåll, perspektiv och vilja att sätta sig in i mottagarnas förutsättningar avgör därför begripligheten. Förståelsen mellan människor kan inte reduceras till enkla räkneoperationer. ■

Olle Josephson

Dagmamma, dagstidning och s-genombrott

LARS-OLOF DELSING

En mycket vanlig fråga till Språknämnden gäller foge-s i sammansättningar. *Kärnkraftverk* eller *kärnkraftsverk*? Och varför heter det *årsbok* men *årtal*? Lars-Olof Delsing, docent i nordiska språk, reder ut mönstren – så långt det går. Först tar han upp den fonetiska regeln (ljudregel) och den ordbildningsregel man kan hålla sig till. För åtskilliga fall måste dock förklaringen sökas i språkhistorien. Då krävs invecklade resonemang; läsare som vill ha enkla besked får hoppa till slutet. Men då missar man stora s-genombrottet.

I svenska sammansättningar finner vi ofta ett foge-s mellan för- och efterled. Det verkar i förstone vara ganska slumpartat vilka sammansättningar som har foge-s och vilka som saknar det. Se på följande exempel, där jag för tydlighetens

skull har satt ut bindestreck mellan för- och efterled.

sadel-makare	adels-man
dag-mamma	dags-ljus
namn-lag	namns-dag
tillväxt-takt	ökning-takt

Vi kan likväl finna vissa regler för när foge-s används. Traditionellt räknar man med två huvudregler, en fonetisk regel som talar om att foge-s inte är förenligt med vissa språkljud, och en strukturell som säger att foge-s måste finnas om förleden i sammansättningen är flerledad, d.v.s. består av mer än två ordbildnings-element. Därutöver finner vi ett stort antal fall som man inte brukar ge några regler alls för.

Innan vi ser närmare på reglerna ska jag påpeka att jag här inte behandlar alla förleder, utan enbart sådana som är substantiviska, som i exemplen ovan. Med

andra ord bortser jag från t.ex. adjektiviska och verbala förleder (som i *svart-måla* eller *åt-störning*), eftersom dessa aldrig får foge-s. Dessutom kan vi bortse från en grupp av substantiviska förleder som normalt inte har foge-s, nämligen tvåstavingar som slutar på vokal (*pizza, stolpe, gata, äpple* etc.). Övriga förleder är däremot relevanta för diskussionen om foge-s. Här går jag igenom huvudreglerna för detta foge-s, och dessutom ger jag en historisk förklaring till den variation som faller utanför huvudreglerna.

Den fonetiska regeln

Den fonetiska regeln säger att foge-s saknas om förleden slutar på s-ljud eller sje-ljud, som i *ljus-huvud* eller *page-frisyr*. Samma regel gäller också för konsonantgrupper där ett sådant ljud ingår, som i *rost-skydd* eller *match-boll*. Förklaringen till att foge-s saknas i dessa fall är säkerligen att det underlättar uttalet att utelämnas det.

Ibland säger man också att förleder med stamslut på betonad vokal eller på obetonat *-el, -en, -er* förhindrar foge-s, men det är här mera fråga om en tendens. Det är visserligen ovanligt med foge-s vid dessa förleder, men man kan finna motexempel som *tros-bekännelse, heders-ordförande, ordens-broder* eller *handels-resande*. Den fonetiska regeln gäller alltså egentligen bara förleder med slut som innehåller s- eller sje-ljud.

Den strukturella regeln

Den strukturella regeln har med ordets uppbyggnad att göra. Regeln innebär att foge-s sätts in om förleden är flerledad, d.v.s. om den består av mer än en ordled (morfem). Regelns verkan syns tydligt om vi jämför de enledade förlederna till vän-

ster nedan med de sammansatta till höger.

båt-brygga	ångbåts-brygga
väg-nät	järnvägs-nät
skåp-dörr	kylskåps-dörr

En annan typ av flerledade förleder är avledning. Sådana har speciella ändelser som *-het, -skap, -ing* eller *-lek*. Även i dessa fall syns den strukturella regeln tydligt. Jämför de enledade förlederna till vänster nedan med de avledda till höger.

segel-båt	seglings-sport
ren-hjord	boskaps-hjord
lek-full	kärleks-full

Den strukturella regeln gör att vi tolkar sammansättningar med och utan foge-s olika. Vi finner således en skillnad mellan *skolbokhylla* (som betyder en bokhylla i en skola) och *skolbokshylla* (som betyder en hylla för skolböcker). Jämför också betydelskillnaden mellan ett *träbens-skydd* och ett *trä-benskydd*.

Den strukturella regeln har de flesta svenskar god känsla för. Vi är till exempel många som känner det onaturligt att säga *Svenska Fotbollförbundet*. Sammansättningen *fotbollförbund* bryter mot denna regel, eftersom förleden *fotboll* är en sammansättning. Sådana ska följas av foge-s, och det borde alltså heta *Svenska fotbollsförbundet*.

Ibland blir det svårt att veta om den strukturella regeln ska tillämpas. Det inträffar till exempel då vi har problem att avgöra vart de olika ordleden hör. Låt oss anta att vi vill sätta ihop *kärnkraft* med *kraftverk*. Båda leden är väl inarbetade sammansättningar. Enligt huvudregeln skulle vi då få sammansättningen *kärnkrafts-kraftverk*. De flesta undviker dock

denna klumpiga typ av sammansättning, där samma ord (*kraft*) upprepas i följd, och förkortar uttrycket till *kärnkraftverk*. Det kan se ut som om man utelämnat foge-s:et. Men det har man egentligen inte gjort, eftersom det som uppstått är en sammansättning med en enledad förled *kärn-*, och vid denna förled har man aldrig foge-s, jämför *kärnord*, *kärnvapen*. Det är också formen *kärnkraftverk* som anges i våra ordböcker, även om det är ganska lätt att i texter finna exempel på formen med foge-s (*kärnkraftsverk*). Ett likartat fall finner vi då vi vill sätta samman de två sammansättningarna *nyord* och *ordbok*. Om man vill sammanfoga dessa borde man få *nyordsordbok*, men för min språk-känsla är det naturligare att göra som med *kärnkraftverk*, alltså att dra ihop det till *nyordbok*.

Ett annat problem med den strukturella regeln uppstår vid främmande förleder. De lånas in i svenskan med en speciell betydelse, och vi kan inte alltid identifiera några ordled som betyder något i ord som *karantän*, *amiral*, *kastanjett*, *apelsin*. Vissa av dessa ord tolkar vi som flerledade, och de får då foge-s: *karantäns-bestämmelse*, *amirals-uniform*. Andra av dem tolkar vi som enledade, och de kommer då att sakna foge-s: *kastanjett-ackompanjemang*, *apelsin-träd*. Vilken form vi väljer tycks ofta vara slumpartat, men om vi kan identifiera en vanlig inlånad ändelse är det dock klart att vi helst väljer foge-s. Detta gäller t.ex. avledningar på *-(a)tion*, *-sion*, *-(i)tet*, som nästan alltid tycks få foge-s: *nations-*, *missions-*, *kvalitets-*.

Samspelet mellan de två reglerna

Den fonetiska regeln är överordnad den strukturella regeln. Detta innebär att man först kontrollerar om förledens slut har s-

eller sje-ljud, och i så fall utelämnas foge-s:et oavsett om förleden är flerledad. Med andra ord bortser man från den strukturella regeln, om de två reglerna kommer i konflikt.

båthus-vik
råkost-kvarn
tillväxt-faktor
bandage-omläggning
skobransch-rådet

Sammansättningarna ovan har flerledade förleder och borde enligt den strukturella regeln ha foge-s. Enligt den fonetiska regeln bör de dock inte ha foge-s, och som vi ser vinner den fonetiska regeln.

Övriga fall

I de fall då vi varken kan tillämpa den fonetiska regeln eller den strukturella regeln verkar det finnas fri variation. *Svenska Akademiens Grammatik* går igenom huvudreglerna, men skriver sedan (Substantiv § 34): "Användningen av bindesuffixet -s i övrigt vid osammansatt förled på konsonant följer knappast några regler."

Vi finner många exempel på att en förled kan ha foge-s i vissa sammansättningar och sakna den i andra. I andra fall anger våra ordlistor att en sammansättning får användas både med och utan foge-s.

dag-taxa	dags-kassa
berg-vägg	bergs-väg
drift-ledare	drifts-ledare
nämnd-ledamot	nämnds-ledamot

Vi finner också att vissa förleder alltid har foge-s, som till exempel *kvälls-*, *köks-*, *havs-*, medan andra alltid saknar foge-s, som exempelvis *natt-*, *sjö-*, *tak-*. Som

framgår av exemplen nedan spelar efterleden ingen roll.

natt-vard kvälls-vard
natt-skift kvälls-skift
sjö-fågel havs-fågel
sjö-bris havs-bris

Vissa förleder tycks alltså kräva att vi ska ha foge-s, andra kräver att vi inte ska ha det. Men det är svårt att se vilka förleder som ska höra till den förra och vilka som ska höra till den senare gruppen. Det är exempelvis inte helt lätt att se vilken skillnaden är mellan *kväll* och *natt*, eller mellan *hav* och *sjö*.

Språkhistorien

Jag har nyligen genomfört en undersökning av vilka förleder som har foge-s och vilka som inte har det. Jag har antagit att fördelningen av enkla förleder med och utan foge-s grundar sig i historiska förhållanden, närmare bestämt i fördelningen av genitiv-s:et i fornsvenska. På fornsvenska kan vi finna uttryck som det följande.

ars tidh = ett års tid
ars tidh = en årstid

Ovan är det genitiviska ledet (*ars*) tvetydigt; det kan nämligen tolkas antingen som genitivattribut (ett års tid), eller som förled i sammansättning (en årstid). Man brukar anta att genitivattributet omtolkas så, att det kommer att bli en förled.

Den tvetydighet som vi såg här ovan hade förmodligen en förutsättning i att man inte använde obestämd och bestämd artikel i så stor utsträckning i äldre tid.

Ett modernt bruk av artiklarna finner vi under 1400-talet, och vi bör då förvänta oss att den typ av omtolkning som illustreras ovan inte längre ska förekomma efter denna tid. Detta kan vi kontrollera eftersom vi vet vilka ord som hade genitivändelsen -s i fornsvenska, nämligen vissa maskulina och neutrala substantiv, främst de som slutade på konsonant. Feminina substantiv hade däremot andra genitivändelser. (Att substantiven var maskulina innebar att man refererade till dem med pronomenet *han*, alltså "armen – han", medan man refererade till feminina substantiv med pronomenet *hon*, "boken – hon". I dag används i stället pronomenet *den* om sådana substantiv.)

Vid mitten av 1400-talet sker en drastisk förändring i bruket av genitiv. Ett ut-

	MASKULINUM	NEUTRUM	FEMININUM
NOMINATIV:	armer	ben	bok
GENITIV:	arms	bens	bok/bokar

slag av denna förändring är att genitiv-s:et börjar användas på andra substantiv, även femininer. Låt oss kalla detta för *det stora s-genombrottet*.

Om foge-s:et är resultatet av den omtolkning som illustrerades ovan, bör det ha inträffat innan vi får alltför mycket artiklar i språket, åtminstone före mitten av 1400-talet, d.v.s. före det stora s-genombrottet. Enkla förleder som vi i dag finner med foge-s kan alltså vara maskulina och neutrala ord, men knappast feminina.

I min undersökning har jag kontrollerat vilka enledade förleder som anges med foge-s i tolfte och senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista. Jag har

räknat enstaviga förleder och sådana som slutar på obetonat *-en, -el* eller *-er*. Resultatet bekräftar i stort sett förväntningarna. Det kan sammanfattas på följande sätt.

- De allra flesta förlederna har varit maskulina eller neutrala.

- De allra flesta förlederna är gamla arvord.

Det visar sig att de få feminina ord vi finner med *foge-s* är av en speciell typ. Det är mestadels ord som mycket tidigt fick ett genitiv-*s*, redan före det stora *s*-genombrottet. Hit hör orden *moder, dotter, värld, själ* och några till. Vi finner också ett antal ord som har vacklat mellan femininum och ett annat genus, och som kan ha fått sitt *foge-s* för att det ibland haft maskulinum eller neutrum. Hit hör bl.a. orden *tid* och *strid*. Dessa *s*-försedda förleder kan alltså förklaras på så sätt att de hade *-s* i genitiv redan under den tid då man fortfarande omtolkade genitiv-*s* till *foge-s*. Det finns ytterligare några få förleder som jag inte går in på här.

De maskulina och neutrala orden som tar *foge-s* är också påtagligt gamla ord; de allra flesta finns belagda i fornsvenska. Endast ett fåtal sammansättningar bryter mot detta mönster. Endast *stabs-*, *stats-*, *sports-* och *chefs-* är ord som kommit in i språket senare. De två första av dessa är förmodligen inlånade med *-s* från tyska, och *sports-*, som bara finns i ordet *sportsman*, är inlånat med *-s* från engelskan. Övriga sammansättningar med *sport* som förled saknar *foge-s*: *sportaffär, sportin-*

trasse. Den sista förleden *chefs-* har jag svårare att finna en god förklaring till.

Just förleden *chef(s)-* vällar också oss moderna språkbrukare åtskilliga problem. I SAOL:s tionde upplaga anges bara *chefredaktör* utan *foge-s*; ett antal ord, som *chefsbostad, chefssekreterare*, anges bara med *-s*, medan ytterligare andra anges som möjliga med *foge-s*. I den elffte upplagan anges *chefredaktör* utan *-s*, medan de andra orden anges med *-s*. För några anges dock att man kan använda båda for-

merorna, bl.a. *chef(s)ingenjör, chef(s)läkare*. Vi får också upplysningen: "Bruket vid sms. vacklar men *-s* saknas ofta då *chef-* kan bytas ut mot 'högste, huvud-' o.s.v." I den tolfte upplagan införs *foge-s* som den rekommenderade formen för alla sammansättningar utom *chefredaktör* och det finlandssvenska *chefdirektör*.

Om vi sammanfattar undersökningen finner vi alltså att de allra flesta enkla förleder som tar

foge-s har varit maskuliner eller neutrer tidigare och att förlederna är ord som funnits länge i svenskan. De få feminina förleder som vi finner har antingen sidoformer som kan vara maskulina eller neutrala, eller så har de fått *foge-s* tidigt. De förleder som har *foge-s* går alltså att datera till fornsvenskan, närmare bestämt till tiden före det stora *s*-genombrottet vid mitten av 1400-talet.

Vi har alltså haft ett system att bilda sammansättningar med genitiv-*s* fram till mitten av 1400-talet. Detta ersätts med

Som en konsekvens av detta kan vi hitta ordpar, där yngre förleder saknar *foge-s* medan äldre kräver det.

ett system där foge-s används bara då förleden är flerledad. Som en konsekvens av detta kan vi hitta ordpar, där yngre förleder saknar foge-s medan äldre kräver det. Här ges några exempel.

bil-hjul	vagns-hjul
sekel-skifte	års-skifte
alp-topp	bergs-topp

Vissa förleder är lexikaliserade med -s, d.v.s. förleden är så vanlig att man, när man bildar nya sammansättningar, fortsätter att sätta in foge-s, som i *kvällskurs*, *köksfläkt*. Det finns dock gott om exempel på nya sammansättningar utan foge-s: *dagtaxa*, *moderfartyg*, *namnlag*.

Sammanfattning

Det finns alltså allmängiltiga regler som gäller för foge-s:et i svenska. Det finns en regel som är fonetisk och som innebär att foge-s inte är tillåtet om förledens slut innehåller s eller sje-ljud (*ljushuvud*, *rostskydd*, *pagefrisyr*). En annan regel är struk-

turell och föreskriver att foge-s ska användas då förleden är flerledad, d.v.s. om den är en sammansättning eller en avledning (*ångbåtsbrygga*). Den fonetiska regeln är starkare än den strukturella (*vaxljusdoft*). Ibland måste reglerna modifieras, det gäller främst vid ”dubbla sammansättningar” och vid många inlånade förleder.

När ingen av huvudreglerna gäller, råder stor variation. Denna variation går tillbaka på de förhållanden som rådde i fornsvenskan före mitten av 1400-talet, då de flesta maskulina och neutrala ord hade genitivändelse på s, medan feminina ord hade andra sätt att bilda genitiv. Foge-s:et utgår från genitiv-s:et, och det är därför i princip bara gamla maskulina och neutrala ord som får foge-s när de uppträder som enkla förleder. ■

Den undersökning som refereras är skriven av författaren och heter ”Svenskt foge-s”. Den är under utgivning i konferensrapporten från *Svenska språkets historia 6* i Helsingfors.

Journalister intervjuar journalister

HÅKAN HANSON

Varför intervjuar journalister journalister? Det kan man fråga sig när man lyssnar på radions nyhetssändningar eller ser Rapport och Aktuellt. Men goda skäl finns: den fria dialogen är begripligare och mer engagerande än det upplästa manuskriptet. Håkan Hanson var i många år redaktionssekreterare på Dagens Eko, han har undervisat på journalistutbildningar och undersökt muntlighet i etermediernas nyhetsspråk. I höst utkommer han med en lärobok i muntlig nyhetsjournalistik, *Talspråklära för journalister och andra*.

Under senare år har TV-tittare och radiolyssnare lagt märke till att programledarna i nyhets- och andra samhällsprogram i allt högre utsträckning intervjuar programmets egna reportrar. Många har därför säkert undrat varför journalister numera intervjuar journalister. Är de för lata för att ge sig ut och intervju dem som verkligen vet? muttras

det i publiken. Journalister är ju enligt hävd de som står för frågorna, medan makthavare, experter och någon gång representanter för folkdjuret sköter svaret. Men så skall det tydligen inte vara i fortsättningen.

I denna artikel skall jag dels försöka svara på själva huvudfrågan, dels redogöra för hur dessa intervjuer kommer till och vilka språkliga fenomen de kan medföra.

Företeelsen ”journalist intervjuar journalist” kallas internt för *studiosamtal*, till skillnad från *studiointervju*, som avser traditionella intervjuer gjorde av programledaren. *Two-way* är det uttryck som BBC använder, har man berättat för mig, medan TV 4 säger *sit in* och SR Jönköping *sokrates*. Detta smäländska ordval förklaras med att studiosamtal påminner om det antika Greklands bruk av det strukturerade samtalet som kunskapsmedium. Studiosamtalstekniken är således en både gammal och internationell presentationsform.

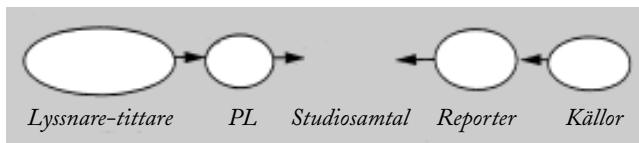
Det är också viktigt att veta att studiosamtal sällan ersätter andra intervjuer. I

stället är det upplästa kortnyheter, telegram kallas de, eller längre nyhetsinslag som då och då ersätts med studiosamtal. Dessa kan också innehålla redigerade delar av vanliga intervjuer.

Att de är enkla att producera är en av fördelarna med studiosamtal och utgör även deras upphov. I vissa akuta nyhetslägen hann inte reportern skriva och då blev studiosamtalet lösningen eller rättare sagt nödlösningen. Det tog nämligen rätt många år innan studiosamtalen accepterades som en bra formvariant. SVT:s Rapport var sist ute av de stora rikssända nyhetsmedierna, och fortfarande finns det regionala redaktioner som sällan eller aldrig använder studiosamtal. Skälen som ofta framförs av de kritiska journalisterna är att de inte vill framträda som om de vore experter, att de "inte låter bra", att de blir mindre precisa och korrekta och att de förlorar tid.

Rollfördelningen i ett studiosamtal kan beskrivas med en enkel figur:

Studiosamtalet är alltså en mötesplats mellan den refererade verkligheten och den informationssökande publiken. Reportern redovisar fakta från fältet och programledaren ställer publikens frågor.

Programledaren (PL) måste vara noga med att presentera reportern som reporter, vilket också görs i exemplen nedan. Denna måste i sin tur vara frikostig med källhänvisningar eller på annat sätt understryka sin roll som reporter. Den typ av kritiska frågor till makthavare och experter som är vanlig i nyhets- och samhälls-

program passar inte i studiosamtal. En reporter kan rimligen inte vara ansvarig för vad som hänt eller behöva garantera någon bättring. Aktuelltts förre medarbetare Lennart Winblad har berättat att han en gång fick frågan "Kan du garantera att det blir fred nu?" av en programledare, som inte insett studiosamtalets begränsningar.

Förberedelser

Risken att få omöjliga frågor får säkert många journalister att tveka inför direktsända studiosamtal. En mer positiv åtgärd är att förse programledaren med relevanta frågor. Därmed är vi inne på hur studiosamtalen förbereds. Här följer några varianter:

- Reporter och programledare förbereder sig skriftligt. Både frågor och svar är nedskrivna och upplästa från manus eller inlärd. Sådana studiosamtal är tämligen poänglösa, eftersom publiken omedelbart uppfattar att det inte alls rör sig om samtal utan om upplästa repliker. Dessbättre hörs just denna form alltmer sällan.

- Reportern skriver påannons och två, tre frågor till programledaren, och gör själv anteckningar i form av stödord eller tankekarta.

- Programledaren får hjälp med frågor, som reportern är säker på att kunna besvara. Programledaren formulerar ofta om frå-

gorna spontant och kommer med egna följdfrågor. Detta är troligtvis den vanligaste formen i dag, åtminstone i radio.

- Total spontanitet råder i både frågor och svar, en metod som tvingas fram i akuta nyhetslägen, då både programledare och reporter har få nya fakta att komma med. Reportern måste ha goda bak-

grundkunskaper och lätt för att kunna variera uttrycket ”Det vet jag inte”.

Nyhetskommentar

Ett inslag i ett nyhetsprogram kan vara av olika slag. De tre vanligaste journalistiska formerna är 1) den rena nyhetsformen, d.v.s. ett saklig referat av vad som hänt eller ska hända, 2) kommentaren, en analys byggd på den rena nyheten och 3) reportaget, en skildring av en konkret nyhetsmiljö av en reporter på plats.

Alla dessa tre former kan utföras som studiosamtal. Mest förekommande är dock kommentaren. Här följer ett exempel från lunchekot 10 januari 2001. Samtalet har föregåtts av en intervju med miljöpartisten Yvonne Ruwaida, som haft dålig ordning på sina utläggskvitton, och miljöpartiets språkrör Matz Hammarström. Så här ser studiosamtalet ut i någorlunda läslig utskrift (PL står för programledare):

PL: Miljöpartiets språkrör Matz Hammarström, och i studion nu inrikesreporter på Ekot Tomas Ramberg. Tomas, hur kommer det här att påverka Yvonne Ruwaidas framtid?

TR: Det här med att bli förhörd av journalister om hur man sköter pengar och dessutom då låta som ett förläget och ertappat skolbarn så här är ingen bra PR-strategi för någon politiker och det skadar förstås Ruwaidas auktoritet. Också att hon offentligt blir tagen i örat av Hammarström som vi hörde nyss. Men det här med att hon kommer att bli föremål för en del gliringar, en del skämt framöver av både motståndare och satiriker, ää det det kanske inte skadar henne så mycket politiskt i längden. Det som kommer att vändas emot henne är nog den här attityden

att försöka säga att ”jag hade lite granna missuppfattat, jag visste inte att det var så stenhårt”. Det kan ju beskrivas som en slags nonchalans och respektlöshet inför skattebetalarnas och väljarnas pengar. Sen finns det ju den här diskussionen en också en del som kommer att påminna om att när hon var aktuell som språkrörskandidat, när Hammarström valdes, då var en av dom saker som vändes mot henne att hon var lite oordnad. Till hennes försvar kan man ju då säga att hon har inte snylat på skattebetalarnas pengar såvitt vi vet nu, ingenting har ju framkommit som tyder på att hon har tjänat något på det här.

PL: Hur påverkar det här miljöpartiet då?

TR: Hammarström han säger att han har fortsatt förtroende och då gör ju han säkert den här bedömningen att den här skadan som skett nu är skedd och det skulle bli ännu värre om man gjorde någonting, att hon skulle flyttas eller eller få någon annan post. Ää förmodligen äää, tror jag, är det en korrekt bedömning. Dom kommer att få en skvätt av det här på kort sikt, miljöpartiet, men erfarenheten talar för att väljarna skiljer på parti och person, dom skiljer till och med på sak och person, i längden är det politiken som avgör alltså. Väljarna fördrar en slarver som gör det som dom tycker i politiken, dom röstar hellre på den än en person som är pedant och gör något som dom ogillar i politiken.

PL: Det är inte första gången som det här, som en politiker är dålig på att redovisa kvitton?

TR: Nej, och där kan man väl säga att där finns det fortfarande då är viktigt att göra åtskillnad mellan om man har snylat eller slarvat, alltså. Sahlin är väl ingen perfekt parallell på det viset. Schyman har ju

tidigare gjort precis det här, att hon har slarvat med att lämna in kvitton till riksdagen, Gudrun Schyman vänsterpartiets ledare. Hon kom så småningom in med kvittona i nån sorts skokartong eller cigarrlåda i ganska (skratt) oordnat skick. Men det var inget fel, hon fick godkänt för det, det finns inga sanktioner eller regler som hindrar en för att göra så även om det gör ett slarvigt intryck. En moderat riksdagsledamot som heter Anders Sjölund, ää kom för ett tag sen, ertappades för ett tag sen med att ha använt det här kortet privat och då blev det någon sorts uppgörelse att han skulle redovisa lite oftare då sina utlägg och att fick betala tillbaka det här och så men det händer liksom ingenting mer dramatisk än så när sånt här inträffar.

PL: Tack så mycket Tomas Ramberg, inrikesreporter här på Ekot och nu går vi utrikes.

Utskriften är som synes läslig men knappast njutbar, ett säkert kännetecken på att det rör sig om tal, inte skrift, och att detta tal är tämligen välstrukturerat och faktarikt, väl lämpat för publikt bruk. Skillnaden mellan detta talspråk och det skriftliga, högkoncentrerade nyhetsspråket är påtaglig. Därmed är vi inne på några av studiosamtalets förtjänster:

Lyssnaren är helt inställd på att ta emot budskapet, att få höra svaren på programledarens frågor. De bagatellartade språkfel som förekommer märks knappast, och att det ibland tar tid innan talaren kommer fram till huvudsaken i en sats är vi som lyssnare vana vid i alla talformer. ”Sen finns det ju den här diskussionen en också en del som kommer att påminna om att när hon var aktuell som språkrörs-kandidat, när Hammarström valdes, så

var det ju det som vändes emot henne att hon var lite oordnad.” Denna skriftligt sett bedrövliga mening fungerar bra muntligt eftersom lyssnaren i ökad spänning avvaktar dess sista ord. Språklig dramaturgi på satsnivå, kan man kalla det. Till detta kan läggas att skillnaden mellan tal och skrift är så stor att jämförelser ofta är omöjliga. Det som Ramberg säger ovan kan över huvud taget inte betecknas som text, eftersom ingen människa, hur dålig eller bra skribent han än är, kan framställa en sådan skrift. Det är bara utskrifter av spontant tal som ser ut på det viset.

Den spontant talande Ramberg lyssnar på sig själv och förtydligar när han inte är nöjd med vad han sagt: ”Schyman har ju tidigare gjort precis det här, att hon slarvat med att lämna in kvitton till riksdagen, Gudrun Schyman vänsterpartiets ledare”. Möjligtvis blev denna upplysning extra tydlig, eftersom Ramberg kanske kände på sig att han slarvat med Mona Sahlin några sekunder tidigare. Hon blev bara Sahlin. Lite senare säger Ramberg: ”En moderat riksdagsledamot som heter Anders Sjölund”. I skrift heter det oftast bara ”moderaten Anders Sjölund”, en koncentration som säkerligen är bra för läsaren, medan lyssnaren kräver mer tid. Talets ordrikedom gör nytta.

Pronomen av typen *den där, sånt här, det här*, självständiga eller framför substantiv, är betydligt vanligare i talat nyhetsspråk än i skrift, och det gäller också här.

Det som inte framgår av utskriften är de prosodiska förtjänsterna, d.v.s. att betoningar, accenter, pauser m.m. naturligt anpassar sig till svenskers sätt att tala. Det är något som vi fått gratis med modersmålet, medan de som har svenska som andraspråk (och de som läser upp sina

skrivna nyhetstexter) kan drabbas av problem.

Programledarens insatser, att ställa tre relevanta frågor, gör inslaget dialogiskt och därför mindre monotont.

Etermediejournalister prioriterar i allmänhet intervjuer före egna upplästa texter, eftersom intervjuerna upplevs som mer levande och engagerande, en föreställning som också har stöd av forskningen (t.ex. Poulsen 1988 och 1992). Nu överger alltså en del journalister ibland uppläsarrollen och låter sig intervjuas, men fortfarande är skriften och uppläsningen deras i särklass vanligaste presentationsform.

Ramberg's inslag ovan är som sagt kommenterande, och det är också just sådana journalister som har vana och kunskaper nog för analyserande journalistik som är de flitigaste samtalarna. SVT:s Aktuellt har avskaffat upplästa kommentarer. Den tiden är långt svunnen då utrikesnestorn Henry Christensson kunde anmäla sig med manus i hand med orden: "Jag har just gjort ett litet item här. Jag tror inte det behöver belastas med några bilder!" Sen satt han där i TV-rutan i två, tre minuter läsande rakt fram från sitt manus.

Senaste nytt i samtalsform

Lunchekot 10 januari fortsatte med ett utrikestelegram och sedan:

PL : och så ska vi till Tyskland där jordbruksministern i går fick sparken och hälso- och sjukvårdsministern avgick på grund av galna ko-sjukan och med oss direkt nu vår korrespondent Thomas Nordegren från Berlin. Thomas, för en stund sedan så presenterades dom nya ministrarna?

TN: Ja, aa, förbundskansler Gerhard Schröder håller just nu en presskonferens här i Berlin och han inledde den så här:

(Schröders röst:) Ich denke, meine Damen und Herren, was central ist ist dass die Krise, BSE-Krise ein Umdenken vor allen Dingen in der Landwirtschaftspolitik verlangt.

TN: Jag tror att det är centralt att galna kosjukan leder till ett omtänkande på jordbruksområdet sa Gerhard Schröder och sen berättade han att han nu helt organiserar om Jordbruksdepartementet och döper om det så att det nu skall heta Departementet för konsumentskydd, livsmedelssäkerhet och jordbruk. Det är alltså ingen slump, sa han, att jordbruk kommer på tredje plats och sen blev det, blev det två unga, relativt unga kvinnor som tar över, Renate Knast, dom grönas språkrör blir nu ää får nu det här nya ministeriet och ää sen blir det ää Ulla Schmidt som är vice gruppledare för SPD i förbundsdagen som blir ny hälso- och sjukvårdsminister.

PL: Så den här kritiken ää om som har omgärdat galna just det här om galna kosjukan, den här Schröder tagit intrå, intryck nu när han i de här nya utnämningarna.

TN: Ja. Det kan man säga. Gerhard Schröder sa redan under julhelgen att regeringen underskattat och slarvat, liksom dom tidigare regeringarna med galna kosjukan och det här är någonting som ää engagerar varje familj vid dom dagliga matinköpen och ää de ää att han nu ää organiserar om ää hela jordbruksdepartementet och gör det till ett departement för konsumentskydd och livsmedelssäkerhet och byter ut en gammal socialdemokratisk bonde mot en ung äää grön miljöpolitiker det det gör också att det ää mil-

jöpartiet här då stärker sin ställning, kan man säga. Dom hade stora problem när dom hade hälso- och sjukvårdsministerposten där dom inte kom nån vart med dom stora intressegrupperna, medan det det här är just dom grönas hjärtefrågor, ekologiskt jordbruk där dom just nu också har vind i seglen av opinionen.

PL: Thomas Nordegren rapporterade direkt från Berlin.

I detta samtal är det inte analysen utan själva nyheten som är viktigast. Som i allt spontant tal är det svårt att bara referera. Man vill gärna kommentera sina fakta och det gör också Nordegren i sista svaret. Förberedelserna för det här inslaget bestod i första hand av att reportern var på rätt plats vid rätt tid med rätta verktyg, ett journalistiskt krav som sällan uppmärksammas utanför medierna. Resten skildrar han i ett brev till mig så här:

Hej Håkan,

Jag rapporterade från en pågående presskonferens och därför kunde förberedelserna inte bli så omfattande. Jag bandade Schröders inledning och la den i en ljudfil i min Digas-dator men jag hann inte spela över den. Så efter påan körde jag den direkt härifrån på ISDN-ledningen och sen pratade jag på. Jag hade skrivit ner en rå översättning av vad Schröder sa. Jag hann aldrig tala med köraren utan bad bara producenten att hon skulle fråga något om det här innebar någon ändring av galna ko-sjuka politiken. Är på väg till operan så hinner inte skriva mer nu.

Thomas

Resultatet av detta snabbjobb är en kort och tydlig muntlig redovisning i ett aktu-

ellt utrikesämne med en klar svensk anknytning. Mycket enklare kan inte journalistik bedrivas, och det är inte bara i det här fallet som enkelheten bidrar till att öka begripligheten hos lyssnarna.

Man kan alltså slå fast att studiosamtalen på många redaktioner används för att de är lätta att göra och för att de "låter bra". Av samma skäl, märkligt nog, avstår ändå de flesta redaktioner från att använda dem. De är för svåra att göra och de låter inte bra, enligt deras uppfattning.

Vad kännetecknar då ett bra studiosamtal? Ja, t.ex. att

- reportern, den som svarar, behärskar sitt ämne och kan redovisa sina fakta som journalist, inte som expert,
- programledaren, den som frågar, uppträder som lyssnarnas ombud och ser till att ämnet blir utrett,
- båda formulerar sig spontant; studiosamtalet skall uppfattas som ett samtal, inte som dålig teater,
- båda inser att budskapet är det viktiga, inte det felfria framförandet. ■

LITTERATUR:

- Hanson, Håkan (1997), Är radionyheter skriftliga eller muntliga? *Språkvård* nr 2.
Hanson, Håkan (1999), Kan du garantera att det blir fred nu? *Svenskans beskrivning*. 23. Lund.
Hanson, Håkan (2000), *Att tala som en tidning*. Sveriges Radios utvecklingsenhet.
Poulsen, Ib (1988), *Radioavisens förståelighet*. DR, Forskningsrapport 2/B. Köpenhamn
Poulsen, Ib (1988), *Uge 39*. DR, Forskningsrapport 1/B. Köpenhamn.

FRÅGOR & SVAR

Bankomaten

Jag arbetar med intern-information på SE-banken och skulle vilja ha argument för att *bankomat* ska skrivas med liten bokstav och inte stor. Kan ni hjälpa mig med det?

Kristina Schött, Personal Banking Sweden IT

Svar: *Bankomat* var ursprungligen ett varumärke, och skulle då skrivas med stor bokstav. I dag uppfattar de flesta människor inte ordet som ett varumärke utan som ett vanligt substantiv. Man använder ordet som en generell benämning på uttagsautomater. Benämningen *bankomat* har inte längre någon tydlig egennamnskaraktär. Det visar sig i att ordet oftast skrivs med liten bokstav. Det har sedan länge upptagits som ett vanligt ord i ordböcker, ibland med uppgift om ursprunget. Så är det t.ex. i Svenska Akademiens ordlista. Åtskilliga ord har genomgått denna utveckling, t.ex. *vespa*, *galon*, *melitta* och *galleria*. Det är alltså naturligt att skriva ordet med liten bokstav i de allra flesta sammanhang.

Men företrädare för de banker som har uttagsautomater med det ursprungliga varumärket *Bankomat* brukar inte gilla att andra uttagsautomater kallas *bankomat*, liksom företrädare för de banker som har den andra typen inte gärna vill att deras uttagsautomater kallas *bankomat*.

Vill man undvika att stöta sig med någon inom bankvärlden, kan man alltså använda den neutrala beteckningen *uttagsautomat*.

Birgitta Lindgren

Talspråk i skrift

Hur bör man skriva: a) *Äru lärare* eller *Är'u lärare*?

b) *Spelar'om fotboll* eller *Spelar'om fotboll*?

c) *Spelar're nån roll* eller *Spelar'e nån roll*?

I samtliga dessa fall är det fråga om att ett verb som slutar på r följs av *du*, *dom* eller *det*. Men är det r:et som faller bort och d:et som görs om till r, eller är det d:et som faller bort?

Johan Bjurman

Svar: Frågan gäller hur man gör när man i skrift vill

återge vissa vanliga drag i mellansvenskt talspråk. R:et i exemplen hör närmast till pronomenformerna *ru*, *re* och *rom*. Det är troligt att dessa från början har uppkommit genom en assimilation av r:et i verbändelsen, men r-formerna är numera inte begränsade till fall där verbet slutar på r: *Ska ru med?* *Måste ru stå där?* *Borde ru inte gå hem nu?* Man kan också säga *Spela rom fotboll i går?* = *Spelade de fotboll i går?* R-formerna behöver inte ens stå efter verb; jämför följande: *Titta på re(j) så ru ser ut*, *Då ru kom hem fick du väl skäll?*, *Va då rå?*, *Nu ru, nu ska ru få smaka på*, *Hörru du ru*.

R-varianter finns dock bara för vissa enstaviga formord i obetonad ställning. De kan inte stå först i meningen, och föregående ord ska helst sluta på vokal i uttalet för att d:et ska kunna bli r.

Det finns inga riktigt etablerade konventioner för hur sådana talspraksdrag ska återges i vanlig skrift. Det förekommer olika varianter av apostrofskrivningar. Exempelvis återges det mellansvenska talspråkets motsvarighet till *Vad är det?*

FRÅGOR & SVAR

ibland som *Va e're?* Med en mer konsekvent markering av utelämningarna borde man annars snarare skriva *Va' e' re'?* Men det är knappast meningsfullt att med apostrof markera var något är utelämnat när flera ljudförändringar inverkat på formen. Ett enklare sätt är att så långt möjligt försöka följa normal orduppdelning och bara stryka slutjud och inte hörs och byta ut dna mot r (*Va e re? Spela rom fotboll?*). Detta är lättläst och tydligt.

Jan Svanlund

16-årig – man eller pojke?

I dagens tidningsspråk, kanske även i den övriga medievärlden, finns sedan en tid en tendens att använda benämningarna *kvinnor* och *män* på individer allt längre ned i åldrarna. Således får man läsa och höra formuleringarna "16-årig kvinna" eller "18-årig man" om personer som även i dagens värld måste sägas höra till kategorin ungdomar. Språkbruket känns både störande och stötande och i dålig samklang med mina egna föreställningar.

Ska man uppfatta detta språkbruk som exempel på en pågående utslätning eller förgrovning av det svenska språket, på en växande nyansfattigdom? Eller handlar det i stället om en betydelseförskjutning, att vuxenheten som sådan har blivit omdefinierad och nu upplevs ha trängt allt längre ned i åldrarna så att även ungdomsåren numera räknas som vuxen ålder? Eller är det uttryck för att åldersgränserna, och därmed åldersbestämningarna, kommit att uppfattas som alltmer flytande och ointressanta? Själv tycker jag att benämningarna flicka och pojke fortfarande i stor utsträckning kan användas. Vilka andra ord eller uttryck finns?

Åke Löfgren, Nacka

Svar: Iakttagelsen är nog riktig. Men användningen är troligen begränsad till sådana artiklar där skribenten eftersträvar ett sakinriktat och distanserat tonfall i förhållande till de omskrivna personerna. Typiska sådana artiklar finns inom kriminal- och rättegångsjournalistik där journalisten vill skriva om misstänkta, häktade och åtalade i neutral ton och

samtidigt ge en ålderssupplysning.

Man och *kvinnor* fungerar sedan länge som helt åldersneutrala könsbeteckningar i fall som "En traditionell judisk gudstjänst kräver att minst tio män över 12 år är närvarande", "Vid det stora julbaket deltog gårdens alla kvinnor, från tvååriga Anna till gamla mormor". Endast när man vet att ingen inblandad är över ca 20 väljer man *pojkar* och *flickor*: "Förr gick bara pojkar på Sigtunaskolan". Det nya skulle då vara att man kan skriva "Förr gick bara män på Sigtunaskolan".

Men jag kan inte belägga en sådan betydelseutveckling i dag. Snarare står vi inför det eviga dilemma att personbeteckningar nästan aldrig är helt värdenutrala. *Pojke* och *flicka* låter lite för intimt och empatiskt. Vårt samhälle är, lyckligtvis, sådant att vi mestadels känner en viss ömhet och solidaritet med dem som ännu inte är (helt) vuxna. Jämför "den 18-åriga flicka/kvinnan som kastat sten på poliser dömdes till två års fängelse". Står det *flicka* kan man nästan tycka synd om den stackars förledda jantungen, står det *kvinnor* är

FRÅGOR & SVAR

det lättare att se en terroristdrottning i vardande framför sig. Den helt objektiva journalistiken finns inte.

Olle Josephson

Inte ett jota

Östergötland där jag kommer ifrån använder man vid vissa tillfällen ordet *jota*. ”Jag ser inte ett jota” = Jag ser ingenting. Är detta dialektalt och vad har det för ursprung?

Petra Sjöstrand

Svar: Ordet *jota* är hämtat från grekiskan och är namnet på den bokstav i det grekiska alfabetet som motsvarar såväl vårt *i* som vårt *j*. Bokstaven *jota* i grekiskan är den till utseendet obetydligaste – i stort sett ett rakt streck – och detsamma gäller dess motsvarighet i hebreiskan. I Matteus 5:18 heter det: ”Sannerligen, innan himlen och jorden förgår, skall inte en enda bokstav, inte minsta prick i lagen förgå; inte förrän allt har fullbordats.” I den grekiska grundtexten används här ordet *jota* i stället för ”en enda bokstav”.

Jota har alltså kommit att beteckna något mycket litet eller obetydligt. Det är inte knutet till en viss dialekt.

Martin Ransgart

Osparad information

Jag undrar om *osparad* är ett korrekt ordval. Bakgrunden till min fråga är som följer. I ett program jag delvis har skrivit finns en tabell, där en av kolumnerna används för att upplysa ifall informationen för en viss rad är *osparad* eller *ej*. På ett avdelningsmöte utbrast någon (tror det var min chef) plötsligt att ”Och så skriver man inte *osparad!*”, varpå några började skratta och skämta om *oäten* och annat. Lustigheten bestod kanske i att man tyckte det lät som nån slags dialekt (jag bor i Sundsvall). Självt förstod jag inte riktigt vari felet låg, och jag märkte att några andra inte heller reagerade. En annan närvarande inflikade att *osparad* är talspråk, och att jag borde ändra till *ej sparad*.

Men är det verkligen så? I ordlistor jag kollat i finns *osparad* (och t.o.m. *osparad*)

med, och en sökning på Internet visade att *osparad* är 5–10 gånger vanligare än *ej sparad*.

Lars

Svar: Ordet *osparad* är en helt regelrätt bildning med det nekande prefixet *o-* lagt till participformen *sparad*, helt jämförbar med bildningar som *oskadad/oskadd*, *orakad*, *oslipad*, *oväntad*, *osedd* etc. Givetvis kan alla dessa bildningar jämföras med flerordsuttryck som *ej sparad*, *ej skadad*, *ej rakad*, *ej tvättad*, *ej sedd* etc., men de har alla sin funktion och sitt berättigande i vissa sammanhang, och ingen av dem är speciellt talspråklig.

Men *osparad* har sedan gammalt en speciell användning i uttrycket ”inte lämna någon möda *osparad/osparad*” (d.v.s. ”inte sky några ansträngningar”), och när man synar hur ordet tidigare har använts i allmänspråkliga sammanhang t.ex. i tidningstexter, så finner man att det nästan enbart har uppträtt i just den frasen. Detta kan förklara varför en del mötesdeltagare fann ordet ovanligt i det sammanhang du använde det. Samtidigt avslöjade de förstås sin okunnighet om

FRÅGOR & SVAR

att *osparad* numera i datasammanhang ofta används som (en självklar) motsats till *sparad* om t.ex. information, filer o.d. Det framgår klart av enkla sökning via Internet, där man finner formuleringar som "osparad information kan försvinna", "all osparad information går förlorad", "en symbol framför filnamnet innebär att filen är osparad ... " etc. Givetvis kunde man lika gärna ha skrivit "all information som inte är sparad ...", "filen är inte sparad" etc., men formuleringarna med *osparad* blir enklare.

Lena Moberg

Missbruk av personal

Varför missbrukar man ordet *personal*?
Besökare på Vetenskapsfestivalen i Göteborg i maj

Svar: Vi förmodar att frågan avser att man använder *personal* i plural genom att man säger exempelvis "5 personal".

Ordet *personal* är egentligen ett kollektiv. D.v.s. det är ett ord som till formen är singular men som till sitt innehåll avser en mängd, i

det här fallet anställda personer. Sådana kollektiva ord är inte vanliga räknebara substantiv. Jämför t.ex. "i personalen ingår 10 byråassistenter" men "vi har 10 anställda här".

Det har dock på senare tid blivit vanligt att man använder *personal* som ett vanligt räknebart substantiv. Det fungerar då, enligt Svenska Akademiens grammatik, som ett måttsord; jämför *man* i fraser som "det behövs 4 man". Man säger exempelvis: "vi har bara 5 personal i dag". Det är speciellt vanligt i sjukvården och barnomsorgen.

Anledningen till att man inte i stället säger *anställda* är säkert att man tycker att det låter för byråkratiskt. Och anledningen till att man inte i stället säger exempelvis *barnskötare* eller *förskollärare* är nog att det inte är viktigt att ange hur många av varje kategori det råkar finnas på plats. Man vill tala om hur många det finns sammanlagt.

Vi anser att man borde acceptera att *personal* kan användas så här.

Birgitta Lindgren

Flertydig enfald

Har Språknämnden stött på *enfald* som motsats till *mångfald*?

Jag har ett exempel från Svenska naturskyddsföreningens webbplats: "Den biologiska mångfalden är hotad. Jordbrukets intensifiering här i Sverige och internationellt tränger undan vilda växter och djur, utarmar markens mångfald och gör odlingen enfaldigare." Jag tolkade *enfaldigare* som 'mer stupid', men någon annan tolkade det som motsatsen till *mångfaldig*, vilket kan vara mer rimligt i sammanhanget.

Agneta Wirberg

Svar: Det har blivit populärt att använda *enfald* som motsats till *mångfald*. Den som gör det vill naturligtvis att man då också skall associera till den betydelse som ordet *enfald* hittills har: 'dumhet och okunnighet'. På samma sätt är det med *enfaldig*. Men för det ordet fanns faktiskt tidigare betydelsen 'icke fler- eller mångfaldig'. Denna betydelse har dock inte varit bruklig under en lång period.

Poängen med att använda

FRÅGOR & SVAR

enfald och *enfaldig* i dag som motsats till *mångfald* respektive *mångfaldig* är just att man inte skall uppfatta dem som neutrala sakliga uttryck, utan i stället ledas in på tanken att det inte är bra med det som inte är mångfald och mångfaldigt. Ett problem är att ju mera de används i den nya betydelsen, desto mindre kommer denna association att infinna sig.

Birgitta Lindgren

Uppenbart och uppenbarligen

Jag undrar om ordet *uppenbart* endast kan användas som adjektiv och inte som adverb. Exempel: "Företaget har uppenbart/uppenbarligen åsidosatt bestämmelserna." De flesta på min avdelning tycker att *uppenbarligen* har en delvis annan betydelse än *uppenbart*, nämligen att något förefaller att vara på ett visst sätt men att viss osäkerhet ändå råder. Synonym: *av allt att döma*.

Några äldre kollegor menar dock att ordet *uppenbarligen* är den enda

giltiga adverbformen av ordet *uppenbar*.

*John Robertsson,
översättare*

Svar: Förvisso kan *uppenbart* användas som adverb, vilket t.o.m. är ganska vanligt. Adverbet *uppenbart* kan grovt sett användas på två sätt:

1) Som adverbiell bestämning till adjektiv och particip: "Beslutet fattades på uppenbart felaktiga grunder."

2) Som modalt satsadverbial: "Detta är ju välmående kommunelar som uppenbart har bärkraft."

Adverbet *uppenbarligen* kan användas som i det sista exemplet. Ordet fungerar däremot inte så gärna som adverbiell bestämning till adjektiv och particip (d.v.s. som nr 1).

Det är nog riktigt att det också finns en skillnad i styrkegrad mellan de båda adverbena: *uppenbarligen* signalerar ofta en mer indirekt slutsats, medan *uppenbart* markerar något som har skådats direkt av talaren/skribenten eller kan beskådas av alla och envar. (*Skåda* och *beskåda* behöver här inte tolkas alltför

bokstavligt; poängen är snarast skillnaden mellan direkt tillgänglig kunskap och indirekta slutsatser.) De båda adverbens olika användningar påminner därmed mycket om de delvis synonyma uttrycken *tydligt* och *tydligen*, som alltså fungerar på ungefär samma sätt.

Jan Svanlund

Se eller .se?

Har ni har någon rekommendation för hur man ska skriva beteckningar för toppdomäner, t.ex. toppdomänen för Sverige: *punkt se*, ".se" eller bara *se*?

*Anita Hallberg,
riksdagsstenograf*

Svar: Nej, det finns ingen vedertagen praxis för hur man ska skriva toppdomäner. Men med lite sunt förnuft kan man snabbt konstatera tre saker: 1. Domänen är *se*, inte *.se* (punkten är – som i andra sammanhang – bara ett förtydligande skiljetecken). 2. Citattecken används runt sådant som är obekant eller av annat skäl svårtytt och

FRÅGOR & SVAR

därför behöver förtydligas. Det kan knappast sägas om (de vanligaste) toppdomänerna. 3. Alla toppdomänerna utgörs av en förkortning och ska i sammansättningar skrivas med bindestreck. Skriv alltså *domänen se, se-domänen* o.s.v.

Ola Karlsson

Taberas

I pressen börjar jag nu se ordet *taberas*. Ett exempel i Dagens Nyheter: "Det handlar i stället om strukturomvandling eller om man så vill globalisering (om nu inte en blandad komponent av olika proteströrelser tagit *taberas* på det ordet)."

Det ord som jag trodde det handlade om var *Tabula rasa* = oskrivet blad. Och den betydelsen passar ju inte in i texten ovan.

I en ordbok står det *tabelras* = total förstörelse. Är det det som DN menar kanske? Varifrån kommer *tabelras*?

Elisabeth Strömberg

Svar: Det bakomliggande uttrycket är *tabula rasa*, som egentligen betyder 'raderad skrivtavla'. I bildlig använd-

ning har det samma betydelse som *rent hus, rent bord*. Uttrycket har omvandlats till *tabelras*, men även *taberas, tabberas*. Svenska Akademiens ordlista anger stavningen *tabelras* som vi rekommenderar i första hand.

Ordet var tidigare relativt ovanligt, men har – i formen *tabberas* – fått ett uppsving genom att det förekommer i en av Astrid Lindgrens berättelser om Emil i Lönneberga. I en episod beskrivs hur föreståndarinnan för fattighuset, den elaka Kommandoran, tar *tabberas* på fattighjonens julmat. Hon äter upp ALLT själv! Emil blir då så arg, så han bjuder hem alla fattighjonen till sig. Och så tar fattighjonen i sin tur nästan *tabberas* på julmaten i Katthult, medan Emils familj är borta på släktmiddag.

Det stämmer att *tabelras* förklaras med 'total förstörelse', ibland kompletterat med 'total förödelse'. Men man borde nog lägga till 'rent hus', 'rent bord'.

I den citerade DN-texten avses förmodligen betydelsen 'förstört'.

Birgitta Lindgren

Du eller dig?

Heter det "En fin sommar tillönskas du av hela familjen" eller "En fin sommar tillönskas dig av hela familjen"?

Katarina Jarl

Svar: I detta fall, som i många andra, är språkkänslan och språkbruket vacklande i valet mellan subjektform (*jag, du, han, hon, vi, ni, de*) eller objektform (*mig, dig, honom, henne, oss, er, dem*). Vanligast är dock *mig* och motsvarande former. En sats som den ovanstående kan sägas gå tillbaka på en sats där verbet har aktiv form: "Hela familjen tillönskar dig en fin sommar". I den satsen finns två objekt, *dig* och *en fin sommar*. När man gör om satsen så att verbet står i passiv form (*tillönskas*), kan man välja vilket av objekten man vill låta stå som subjekt. Det av den aktiva satsens två objekt som kommer först i den passiva satsen har vi en stark tendens att uppfatta som subjekt. Det beror på att svenska huvudsatser börjar med subjekt i två fall av tre. Därför säger vi alltså "uppdraget anförtröddes oss

FRÅGOR & SVAR

av kommittén” men ”vi anförtröddes uppdraget av kommittén”, ”diktsamlingen tillägnades honom” men ”han tillägnades diktsamlingen”. På samma sätt är det naturligt att säga ”en fin sommar tillönskas dig”, men ”du tillönskas en fin sommar”. Det rekommenderar vi också i första hand. Det finns minst ett femtiotal verb av detta slag: *anbefalla, anförtro, avkräva, beröva, fränkänna, inbilla, missunna, tillägna* m.fl. Tendensen är inte riktigt lika stark vid alla verb, och sammanhang och betoning kan också spela roll. ”En fin sommar tillönskas du” låter som en fullt möjlig konstruktion, medan ”uppdraget anförtröddes vi” bara verkar fungera vid en stark, kontrasterande betoning av *uppdraget*.

Olle Josephson

Näst störst = nummer 3?

I dagens tidning (Dagens Industri) läser jag följande (det gäller sammanslagning av Köpenhamns Hamn och Malmö

Hamn): ”Tillsammans blir de båda hamnbolagen näst störst i Norden, efter Göteborg.”

Fakta: den nya, sammanlagda hamnen blir näst störst i Norden. Göteborg är störst.

För några veckor sedan hörde jag på radio (SR, nyhetsinslag): ”Vietnam är nu världens näst största kaffeproducent efter Brasilien.”

Jag har hört liknande flera gånger, men jag minns inte detaljerna.

Jag frågar mig vad som menas i dessa exempel. Är Vietnam tvåa eller trea i världen som kaffeproducent? Om man hade sagt ”Vietnam är nu världens största kaffeproducent efter Brasilien” hade saken varit klar. I så fall måste väl en formulering med ”näst största” betyda något annat? Jag tror att den som hade skrivit detta radioinslag menar ”tvåa i världen”, men egentligen säger han väl ”tre i världen”?

Finns här rätt eller fel? Är det bara jag som tänker så här? Gör kommatecknet, som i första exemplet, någon skillnad i tolkningen?

Kjell Svensson

Svar: Man menar förstås att tala om vem som är näst störst. Sedan lägger man till uppgiften om vem som är störst. Det senare uttrycks genom en prepositionsfras (”A är näst störst, efter B”).

Det här kan ses som en kombination av ”A är störst i världen efter B” och ”A är näst störst i världen”.

En sådan kombination kan man klandra och kalla för en kontamination, men det verkar faktiskt petigt. Det är bara teoretiskt som man kan hävda att det betyder ’tredje största’. Det är nämligen osannolikt att någon kan tro att man vill tala om vem som ligger på andra och tredje plats och inte vem som ligger på första plats.

Det är bra med ett kommatecken före prepositionsfrasen, men det kan inte sägas vara avgörande.

Birgitta Lindgren

Rösten i läroboken

MONICA REICHENBERG

Hur skriver man enkelt och lättbegripligt? Att uttrycka sig kortfattat i enkla meningar är inte alltid det viktiga, åtminstone inte i grundskoleböcker. Nej, i dem ska författarens röst träda fram och orsakssambanden bli tydliga. Då gör det inget om texten blir lite längre. Monica Reichenberg, forskare i svenskämnets didaktik i Göteborg, rapporterar från en stor läsbarhetsundersökning.

”EN STOR BOK’ ÄR lättare att inlära än en, som innehåller ungefär samma material av fakta i en koncentrerad och alltså för barnen svårfattlig form. Ordet ’inlära’ är naturligtvis fattat i betydelsen av verklig andlig tillägnelse – ty för själlös utanläsning lära väl nutida pedagoger samt och synnerligen betacka sig. Men detta blir gärna resultatet av abstrakt hållna läroböcker. Och vilket värde ha väl sådana ’kunskaper’?”

Så skrev Carl Grimberg 1923 i förordet till Sveriges historia för folkskolan. Recensenterna berömde Grimberg för att han undvikit ”katederabstraktioner” (Torbacke 1993). I Grimbergs historiebok förekommer det rikligt med exemplifieringar och han är nog med att reda ut sammanhängen. Skillnaden är stor om man jämför med de läroböcker som används i dag. De är synnerligen koncentrerade till såväl språk som innehåll. Det är mycket som lämnas utsagt i dem (Børre Johnsen 1992). Det gör att många elever har svårt att förstå texterna, eftersom de inte ser hur saker och ting hänger ihop i det de läser.

Röst och kausalitet

I min doktorsavhandling *Röst och kausalitet i lärobokstexter* (Göteborg 2000) redogör jag för en undersökning av hur man med språklig bearbetning av lärobokstexter kan öka elevernas förståelse av den. Jag har prövat tillföra texterna *röst* och *kaus-*

litet. Här bygger jag på amerikanska forskare som bearbetat lärobokstexter i historia med hjälp av dessa båda variabler (Beck, McKeown, Sinatra & Loxterman 1991; Beck, McKeown & Worthy 1995).

Två texter, en i historia ("Nilens gåva") och en i samhällskunskap ("Svensk lag och rätt"), har ingått i undersökningen. Målet för bearbetningarna med kausalitet har varit att skapa en text där orsakskedjorna tydligt framgår och för bearbetningarna med röst att närma texten till läsaren.

Till en början analyserade jag noggrant de två texterna. För varje mening frågade jag mig: Ser en ung läsare samband, orsak och verkan? Kan han/hon finna svar på sina "varför"-frågor? Finns inte orsakssambanden klart uttryckta, blir det svårt för läsarna att se hur saker och ting hänger ihop. För att orsakssambanden skulle bli tydliga gjorde jag därför implicit information explicit där jag fann det nödvändigt, och jag satte också ut kausala satskonnekteror, t. ex. *därför* och *därför att*, där ett logiskt orsakssamband kunde utläsas.

Jag frågade mig också om originaltexterna hade röst. Det som utmärker en text med röst är att författaren inte distanserar sig utan i stället talar direkt till läsaren. Syftet är förstås att få läsaren att bli engagerad och läsa på ett aktivt sätt.

Vid analysen fann jag att originaltexterna var språkligt koncentrerade och höll en distans. Jag försökte därför närma dem till läsaren genom att göra dem "levande" och förse dem med röst. Dels gav jag texten vissa talspråkliga drag, dock inte ohämmat, dels lät jag författaren träda fram.

Den stilistiska bearbetningen mot ökad talspråkighet innebar att jag använ-

de aktiv form i stället för passiv, fullständiga satser i stället för satsförkortningar, korta fundament (d.v.s. meningsinledande satsled) i stället för långa, löst sammansatta partikelverb i stället för fast sammansatta o.s.v. Jag försökte med andra ord att minska den språkliga koncentrationen.

Ord som är mindre vanliga för elevernas vardagsvärld byttes ut mot mer frekventa. Däremot ersatte jag inte de ämnesspecifika orden, eftersom det är viktigt att eleverna lär sig dem. Dessa ord förklarades i stället. Jag har också velat närma texten till läsaren genom ett direkt tilltal, t.ex. "Du kanske skulle vilja veta hur människorna levde i det gamla Egypten?" ("Nilens gåva"). Närheten har också uppnåtts genom att jag – i egenskap av "berättare" – har dragit slutsatser om händelser och de inblandades känslomässiga reaktioner på dessa, t.ex. Nilens årliga översvämningar. "Tack och lov att vi har Nilen. ...Vi skulle dö av törst och hunger om vi inte fick det vattnet!" ("Nilens gåva"). Jag återgav också känslomässiga utrop och uppmaningar från personerna i texten, t.ex. "Låt oss tillsammans bygga dammar och gräva kanaler"; "Om vi gör det kan vi spara vattnet och då får också de åkrar som ligger långt bort glädje av det." ("Nilens gåva"). Och jag lät personer tänka högt. "Vi får inte låta de dödas kroppar ruttna bort. Det gäller därför att hitta på en metod som hindrar det." ("Nilens gåva").

På detta sätt skapade jag tre nya textversioner, en med en ökad grad av kausalitet (i fortsättningen kallad *kausalitetsversionen*), en med röst (*röstversionen*) och en med en kombination av röst och kausalitet (*röst-kausalitetsversionen*).

Två exempel från "Svensk lag och rätt"

får visa resultatet av mina bearbetningar. Det första handlar om nya lagar:

Originalversionen:

Regeringen utarbetar förslag till nya lagar. När lagförslaget har blivit godkänt av kunniga jurister, bestäms den nya lagen av riksdagen.

Kausalitetsversionen:

Regeringen utarbetar förslag till nya lagar. Eftersom det är ett ganska svårt arbete, får de hjälp av kunniga jurister. När lagförslagen är klara, bestämmer riksdagen om vi ska ha de nya lagarna eller inte.

Röstversionen:

Det är ministrarna i regeringen som arbetar fram förslag till nya lagar. De får hjälp av kunniga jurister att skriva ner sina förslag. När ministrarna är klara, lämnar de förslagen till riksdagen. Sedan är det medlemmarna i riksdagen som bestämmer, om vi ska ha lagarna eller inte.

Röst-kausalitetsversionen:

Det är ministrarna i regeringen som arbetar fram förslag till nya lagar. De får hjälp av kunniga jurister att skriva ned förslagen, eftersom det kan vara ganska svårt ibland. När ministrarna är klara lämnar de förslagen till riksdagen. Sedan är det medlemmarna i riksdagen som bestämmer, om vi ska ha de nya lagarna eller inte.

I ovanstående meningar förväntar sig läsaren sannolikt att få svar på följande frågor: Varför måste jurister godkänna förslagen? Vem är det egentligen som bestämmer vilka lagar vi skall ha? Hur stor makt har egentligen regeringen? I originalversionen kan man få det intrycket att den inte är så stor. Regeringen får bara komma med förslag, juristerna skall godkänna och riksdagen bestämma. Här finns överhoppade tankeled som kan orsaka svårigheter för läsaren. För att tydliggöra relationerna mellan riksdag, regering och jurister och för att vara säkra på att läsaren gör rätt kopplingar och uppfattar texten som det är tänkt, har jag i kausalitets- och röst-kausalitetsversionerna tillfogat en bisats, *eftersom det kan vara svårt*. Med hjälp av den kausala satskonnek-torn *eftersom* och tydliggörandet av den implicita informationen får man veta varför juristerna är

Det som utmärker en text med röst är att författaren inte distanserar sig utan i stället talar direkt till läsaren.

med, nämligen för att hjälpa regeringen. Här skulle man givetvis ha kunnat vara ännu tydligare och tillfoga att det inte är själva skrivandet som är det svåra för ledamöterna i regeringen, utan problemet ligger i att kunna veta huruvida lagförslaget är i konflikt med grundlagarna eller med andra gällande lagar. Jag bedömde emellertid att det skulle ha blivit för omfattande med ett sådant tillägg. Att förse texter med en ökad grad av kausalitet innebär en balansgång. Är texten för enkel och övertydlig finns risken att läsaren tröttnar.

I kausalitetsversionen står bisatsen före huvudsatsen, medan den i röst-kausali-

tetsversionen står efter huvudsatsen. Placeringen beror på att jag strävat efter att undvika vänstertyngd, som gör en text svårare att läsa (Platzack 1974, s. 91ff). Den framförställda bisatsen är en orsaksbisats, medan den efterställda blir en följdvisats. I den efterföljande meningen, *När ministrarna är klara...*, står däremot bisatsen före huvudsatsen. Det beror på att bisatsen här är temporal. I talspråk är det vanligt att dessa bisatser placeras före huvudsatsen. Konstruktioner som ofta förekommer i talspråket, torde knappast kunna uppfattas som ett läsförsvårande drag.

I såväl röst- som röst-kausaltetsversionen har den opersonliga, abstrakta grupp-beteckningen *regeringen* bytts ut mot det mer personliga, konkreta *ministrarna i regeringen*. I samma syfte har *riksdagen* bytts ut mot *medlemmarna i riksdagen*. Även passivformerna har ersatts av aktiva former. Sammansättningen *lagförslag* har delats upp i två substantiv och en preposition, *förslag till lagar*.

Exemplet häktning

Det andra exemplet handlar om att gripa, anhålla och häkta:

Originalversionen:

Polisen griper en person som är misstänkt för ett brott. Den gripne har rätt att få hjälp av en försvarare, dvs en advokat (jurist). En åklagare (jurist) bestämmer om den gripne ska anhållas. Åklagaren inleder en förundersökning. Om det finns skäl beslutar tingsrätten att den gripne ska häktas. Den gripne hålls då inlåst i häkte.

Kausalitetsversionen:

Om ett brott har begåtts, är det poli-

sernas uppgift att gripa den skyldige. Den gripne har rätt att få hjälp av en försvarare, dvs en advokat (jurist). Eftersom poliserna inte har rätt att hålla kvar den gripne mer än några timmar på polisstationen, måste en åklagare kontaktas. Åklagaren inleder en förundersökning för att se om den gripne kan anhållas. Om den gripne anhålls, fortsätter åklagaren med sin förundersökning. Finns det skäl, ber åklagaren tingsrätten att den anhållne ska häktas. Den anhållne hålls då inlåst i häkte.

Röstversionen:

Det sker många brott varje dag. På en polisstation har poliserna just fått in en rapport om ett rån. Så småningom griper de en misstänkt. Den gripna är mycket upprörd och ropar:

”Jag vill ha en försvarsadvokat genast!”

Det har hon rätt att kräva. En åklagare börjar göra en förundersökning. Både försvarsadvokaten och åklagaren är jurister.

Åklagaren bestämmer sig för att anhålla den gripna.

”Nu gäller det!” tänker åklagaren. ”Jag måste förhöra den anhållna, leta efter vittnen, läsa polisens tekniska undersökning noga och så vidare. Risken finns att den anhållna försöker göra det svårt för mig i mitt arbete. Jag måste be tingsrätten häkta henne. Då låser vakter in henne i häktet.”

Röst-kausaltetsversionen:

Om någon har gjort något brottsligt, är det polisernas uppgift att gripa den skyldige. Det sker många brott varje dag. På en polisstation har poliserna just fått in en rapport om ett rån. Så

småningom griper de en misstänkt. Den gripna är mycket upprörd och ropar:

”Jag vill ha en försvarsadvokat genast!” Det har hon också rätt att kräva. Poliserna vet att de inte får lov att hålla kvar den gripna mer än några timmar på polisstationen. Därför kontaktar de en åklagare. Både åklagaren och försvarsadvokaten är jurister.

Åklagaren börjar göra en förundersökning för att se om han kan anhålla den gripna. Anhåller åklagaren den gripna, måste han fortsätta med sin förundersökning.

”Nu gäller det!” tänker åklagaren. ”Jag måste förhöra vittnen, läsa polisens tekniska undersökning noga och så vidare. Risker finns att den anhållna försöker göra det svårt för mig i mitt arbete, därför måste jag be tingsrätten att häkta henne. Då blir hon inlåst i häkte.”

Originalmeningarna ställer stora krav på läsaren. Flera av meningarna verkar nästan direkt tagna ur lagboken. *Den misstänkte har rätt ... En åklagare bestämmer om den gripne ska häktas. Åklagaren inleder en förundersökning. Om det finns skäl... Den gripne....* Stilen är opersonlig. I stället för att tala om konkreta personer använder författaren gruppbetäckningar, t.ex. *poliserna*. Dessutom förekommer satsförkortningar och passivformer.

Det är många frågor som läsaren behöver svar på för att kunna förstå texten.

Varför anhåller polisen en gripen? Varför börjar åklagaren göra en förundersökning? Och varför vill åklagaren att den gripne skall häktas? I originalmeningarna radas fakta på fakta rent adderande. Den kausala koppling som förekommer signaleras endast implicit. För att vara säker på att läsaren gör rätt kopplingar och uppfattar texten som det är tänkt är det befogat att sätta ut kausala satskonnekter här.

För den oinvigde är det lätt att trassla in sig i begreppen *gripa*, *anhålla* och *häkta*. För att kunna förstå texten måste läsaren tillföra bakgrundsantaganden som passar till sammanhanget. Det är ändå viktigt att de tre begreppen står kvar – liksom ordet *förundersökning* – eftersom de är ämnesspecifika. Förundersökning förklaras dock inte, därför att det torde framgå av sammanhanget vad det betyder.

Vid textbearbetningarna har jag gjort implicit information explicit i kausalitets- och röst-kausalitetsversionerna för att tydliggöra sambanden och för att reda ut vad som menas med *anhålla*, *gripa* och *häkta*. Vidare har en del implicita kausala kopplingar gjorts explicita i de två versionerna: *Om någon har gjort något brottsligt ... Poliserna vet. ... Därför kontaktar de ... Åklagaren börjar göra ... för att se ... Risker finns ...därför måste jag.* I stället för att låta en bisats inleda meningen som i kausalitetsversionen, *Eftersom poliserna inte har rätt att hålla kvar den gripne mer än några timmar på polisstationen ,...* har jag i röst-kausalitetsversionen skapat två huvudsat-

Vad det går ut på är att förtydliga komplexa sammanhang och att närma texten till läsaren.

ser och låtit den andra av dem inledas med adverbet *därför* (*därför kontaktar de en åklagare*). I såväl röst- som röst-kausaltetsversionen har jag dels återgivit utrop från personerna, dels låtit dem tänka högt för att levandegöra händelseförloppet. I detta syfte har jag också dragit slutsatser om sambandet mellan händelser och de inblandades reaktioner på dessa.

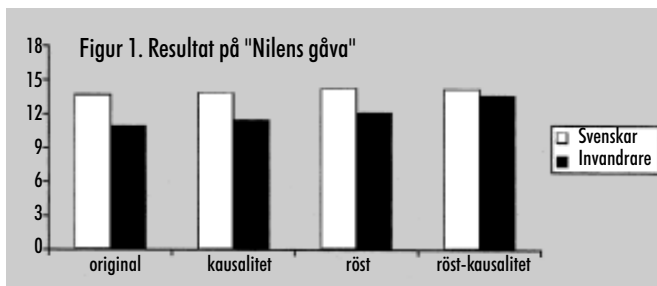
Den gripna är mycket upprörd och ropar: "Jag vill ha en försvarsadvokat genast!"
 "Nu gäller det!" tänker åklagaren.

Vidare har jag i röst- och röst-kausaltetsversionerna tagit bort passivformerna och satsförkortningarna. Det fast sammansatta partikelverbet *inleda* har ersatts med det mer vardagliga *börjar*. Parenteserna efter *advokat (jurist)* liksom efter *åklagare (jurist)* har tagits bort eftersom de är direkt felaktiga och vilseledande. I stället står endast *försvarsadvokat* och *åklagare*. Det skriftspråkliga *skäl* har ersatts med det mer talspråkliga *Risken finns...*

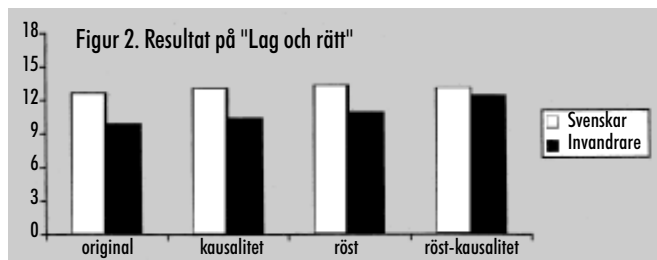
Bäst för invandrarelever

De tre bearbetade versionerna jämte originalversionen testades vid två olika tillfällen på sammanlagt 833 elever, 412 svenskar och 421 invandrare, som gick i

årskurs 7. Varje elev fick läsa såväl "Nilens gåva" som "Svensk lag och rätt". Eleverna läste samma textversion vid båda testtillfällena, d.v.s. om en elev läste originalversionen till "Nilens gåva", fick hon/han

också läsa originalversionen till "Svensk lag och rätt". Förståelsen undersöktes genom att eleverna fick svara på frågor. Till varje test hade 18 flervalfrågor konstruerats. Av figurerna 1 och 2 kan man se elevernas resultat. I samtliga fall handlar jämförelserna om medelvärden i poäng av

elevernas resultat på alla 18 frågorna.

Inte oväntat varierade testresultaten beroende på vilken textversion eleverna läst. Lägst resultat på båda texterna fick såväl de svenska elever som invandrarelever som läst originalversionen. När texterna bearbetades med den språkliga variabeln *röst* och med en kombination av de

språkliga variablerna *röst* och *kausalitet*, fick detta en särskilt gynnsam effekt för invandrareleverna. De skillnader som finns i resultat mellan å ena sidan de invandrarelever som vid båda lästesten hade originalversionen och de som å andra sidan hade röst respektive röst-kausalitetsversionen är statistiskt signifikanta. De invandrarelever som läste originalversionen hade svårare att förstå texten än de som läste röstversionen och röst- och kausalitetsversionen.

Av figurerna 1 och 2 framgår att invandrareleverna tycks ha haft betydligt svårare än de svenska eleverna att förstå original- kausalitets- och röstversionerna. Skillnaderna mellan de två elevgrupperna är signifikanta för samtliga dessa versioner. Däremot har inga signifikanta skillnader kunnat konstateras grupperna emellan beträffande röst-kausalitetsversionen. Resultaten tyder på att bearbetningar av språket i läroböcker i historia och samhällskunskap med dessa båda variabler skulle kunna lyfta upp invandrar-elevs läsförståelse till nästan samma nivå som svenska elever.

I detta perspektiv förefaller det angeläget att öka läsbarheten i läroböckerna. Att

ge texter röst och en ökad grad av kausalitet handlar inte om att förenkla innehållet i texterna. Vad det i stället går ut på är att förtydliga komplexa sammanhang och att närma texten till läsaren. ■

LITTERATUR

- Almgren, H. Almgren, B., & Wikén, S. (1992), "Nilens gåva". *Historia. Årskurs 7*. Malmö. S. 22–26.
- Beck, I. I., McKeown, M. G., Sinatra, G. M., & Loxterman, J. A. (1991), Revising social studies text from a text-processing perspective: Evidence of improved comprehensibility. *Reading Research Quarterly*, 26(3).
- Beck, I. L., McKeown, M. G., & Worthy, J. (1995), Giving a text voice can improve students' understanding. *Reading Research Quarterly*, 30(2).
- Børre Johnsen, E. (1992), En ny lærebokkultur? *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* Årg. 1 (2), 10.
- Eklund, P., & Folkebrant, U. (1998), *Svensk lag och rätt. PM Handboken i samhällslära* Solna. S. 194–196.
- Grimberg, C. (1923), *Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm.
- Platzack, C. (1974), *Språket och läsbarheten*. Lund.
- Reichenberg, M. (2000), *Röst och kausalitet i lärobokstexter. En studie av elevers förståelse av olika textversioner*. Göteborg Studies in Educational Sciences (149).
- Torbacke, J. (1993), *Carl Grimberg. Ett underbart öde?* Stockholm.

Ordbok med nya dimensioner

ULRIKA KVIST DARNELL

I maj presenterade Natur och Kultur sin storsatsning "Natur och Kulturs svenska ordbok", en ambitiös enspråkig definitionsordbok om 23 500 uppslagsord och 9 000 fraser. Ulrika Kvist Darnell, doktorand i lingvistik och ordboksmedarbetare vid Svenska språknämnden, recenserar.

Natur och Kulturs svenska ordbok riktar sig i första hand till unga och vuxna studerande, men är även tänkt att kunna användas av de som har svenska som andraspråk.

Därför har man lagt ner särskild omsorg på att ge enkla och begripliga förklaringar av uppslagsordens typiska användningar, snarare än precisa och heltäckande definitioner. Här och var kompletteras förklaringarna med bilder. I många av ordboksartiklarna presenteras också rele-

vanta fasta fraser. Till fasta fraser räknas i Natur och Kulturs svenska ordbok, förutom kollokationer (en kollokation är en typisk ordkombination, t.ex. *skriva brev*) och s.k. stående uttryck, även partikelverb (t.ex. *skriva av*) och reflexiva verb (t.ex. *skynda sig*). 36 av de vanligaste orden beskrivs särskilt noggrant med avseende på just fraseologi.

Ett extra, pedagogiskt inslag är att vissa tematiskt samhöriga ord (t.ex. släkftermer, tidsuttryck, plus- och minusord m.m.) presenteras i särskilda s.k. ordgrupper vid sidan av den alfabetiska listningen. För att ytterligare göra informationen om orden lättillgänglig har man skrivit ut uppslagsordens böjningsformer som hela ord. Substantiven har också artikel utsatt direkt vid uppslagsordet.

För den som vet hur ett ord stavas men inte hur det ska uttalas har alla uppslagsord försetts med betoningssuppgifter och i förekommande fall grav accent. De ord

som inte ”uttalas som de stavas” har också försetts med enklare fonematisk transkription. För den som vet hur ett ord uttalas men inte hur det stavas, finns i början av boken en stavningshjälp: ett antal systematiskt ordnade listor över ord som börjar på samma ljud men stavas på olika sätt (exempelvis *chark, jalusi, schack* och *sjavig*).

Som undervisningskomplement finns en separat övningsbok. Den innehåller varierande övningar i alfabetet, ordkunskap, grammatik samt stavning, och förefaller i första hand vara tänkt för mellanstadiet.

Flera stora förtjänster

I ”Natur och Kulturs svenska ordbok” (NSO) har man alltså särskilt bemödat sig om att ge lättbegripliga förklaringar av ord och fraser, bl.a. med andraspråksinlärare i åtanke. För dessa finns sedan tidigare ”Svenska ord” i Skolverkets Lexin-serie (LSO) att tillgå; i övrigt är Norstedts ”Svensk ordbok” (SOB) en av de dominerande svenska definitionsordböckerna. Ytterligare en vanligt förekommande ordbok är Bonniers svenska ordbok (BSO). En jämförelse mellan NSO och dessa böcker av uppslagsorden *fjäska* och *flaska* visar att NSO står sig väl.

Natur och Kulturs svenska ordbok (NSO):

fjäska^v verb <fjäskar, fjäskade, har fjäskat; fjäska!> försöka att bli populär och t.ex. vara överdrivet artig eller hjälpsam ♦ *Du kan väl fjäska lite för mina föräldrar.*

en **flaska**^v subst. <flaskan, några flaskor, flaskorna> en behållare av

glas som man har vätska i, t.ex. vin → BILD ♦ *en flaska vin* ♦ *en saftflaska*
inte säga flaska inte säga någonting alls

Lexins Svenska ord (LSO):

fjäska [²fjes:kar] *fjäskade fjäskat*
fjäska(!) verb *krusa, smickra, ställa sig in*
< A fjäska (för B) >

flaska [²flas:ka] *flaskan flaskor* subst.
högt och smalt förvaringskärl för vätska, butelj
< • > 6:13
△ *vinflaska*

Bonniers Svenska ordbok (BSO):

fjäsk inställsamhet||-et **fjäska** göra sig till, ställa sig in: *f. för ngn*||-de **fjäskig** inställsam, krypande||-r, -are **fjäskighet**||-en

flaska kärl, vanl. av glas el. plast, med trång öppning, ’hals’; (några bildl. uttryck) *innan man hinner säga f.* innan man hinner säga något alls, mycket snabbt; *inte säga f.* inte säga ett ord; *ta till flaskan* börja dricka för mycket (sprit)||-n; *flaskor* **flaskbarn** spädbarn som föds upp med modersmjölkserättning i nappflaska **flaskhals** (äv. bildl.) trång passage, ’propp’ **flasknosdelfin** se *öresvin* **flaskpost** meddelande som läggs i flaska som kastas i havet

Norstedts Svensk ordbok (SOB):

fjäsk|a verb -ade -at • vara överdrivet tillmötesgående och inställsam mot ngn (ofta ngn överordnad): ~ *för läraren*; ~ *och krusa för makt och myndighet*; *han ~ade*

och höll sig väl med alla □ äv. om att vara alltför snäll och eftergiven (mot underställd person): *han ~ar för mycket med barnen*

flask|a subst. –*an –or* • förvaringskärl som smalnar av uppåt mot en trång öppning och används för våta varor särsk. drycker; vanl. av glas, men äv. av plast m.m.; äv. om likn. kärl för förvaring av gas: *flaskformig; flasklock; bläckflaska; gasolflaska; halvlitersflaska; vinflaska; tappas på burk eller ~; han hade en ~ innanför kavajen* □ äv. som mått: *en ~ vin; en ~ eau de cologne* □ äv. om form för sammanhållning av gjutsand: *formflaska* □ äv. bildligt om sprit: *ta till ~n ☆ han sa inte ~ han sade absolut ingenting* <vard.>

NSO förklarar kortfattat *fjäska:s* och *flaska:s* mest typiska innebörder med ett enkelt och vardagsnära språk. Man ger också språkliga exempel, ibland som hela meningar, ibland i form av kollokationer. För att ytterligare förklara *flaska* finns en illustration i marginalen (som tyvärr inte ryms här).

LSO präglas inte alls av ett lika lättillgängligt språk och är mer kortfattad – här ger man inte ens språkliga exempel (om man inte räknar formeln under *fjäska* som ett sådant). Definitionen av *flaska* kompletteras med en hänvisning till en illustration som återfinns i ett appendix.

I BSO står *fjäska* som biuppslagsord under *fjäsk*. Där får det en mycket korfattad behandling: två ekvivalenter i form av reflexiva partikelverb – kanske inte det mest lättolkade man kunde valt. Ordet *flaska* får en utförligare behandling, men själva definitionen är en stolpigt formulerad uppräknings av egenskaper. Vad ordet *bals* har att göra i sammanhanget framgår inte. Däremot presenteras och förklaras

några fraser och sammansättningar, vilket är bra.

SOB ger utförliga och ingående definitioner som inte heller de präglas av ett helt lättillgängligt språk. Visserligen är de formulerade som löptext, till skillnad från i LSO och BSO, men ordvalet kunde varit ett annat. Dessa definitioner fungerar säkert väl för vuxna med redan god behärskning av svenska, men andra användare kan få problem. Den kompakta och något röriga artikelstrukturen underlättar knappast. SOB har å andra sidan inte någon uttalad ambition att vara lättillgänglig.

SOB:s beskrivningar är mer precisa, mer nyanserade och mer uttömmande, men det NSO förlorar i precision, vinner den i tydlighet; de enkla beskrivningarna och den tydliga strukturen är onekligen lättare att ta till sig och begripa!

En förtjänst jag särskilt vill framhålla hos NSO är beskrivningarna av grammatiska ord, såsom prepositioner, verbpartiklar, en del adverb samt konjunktioner. Sådana ord hör till dem som är allra svårast att definiera eftersom de inte har så mycket egen betydelse, utan snarare har till uppgift att relatera och modifiera andra ords betydelser. De brukar också räknas till det i språket som är bland det svåraste att lära sig använda, vilket gör det särskilt angeläget att hitta bra sätt att beskriva dem. Den som använder NSO får i den alfabetiska listningen god vägledning av systematiska och generöst utbyggda beskrivningar av sådana ord, där man tar fasta just på funktion snarare än betydelse. Flera av ordgrupperna i början av boken visar dessutom hur just dessa ords funktioner förhåller sig till varandra!

Ett annat briljant inslag jag gärna vill rikta uppmärksamhet mot är stavnings-

hjälpn för den som vet hur ett ord låter men inte kan stava det. Det är ju faktiskt omöjligt att slå upp ett ord om man inte vet vilken bokstav det börjar på!

Det går inte att recensera NSO utan att också nämna att det är fråga om en riktigt vacker bok. Förutom att den utmärker sig rent estetiskt, bidrar den lite strikta, luftiga grafiken och de okomplicerade illustrationerna till att göra innehållet lättillgängligt.

Så långt är det mesta väl. Visst förekommer det någon luddighet i någon förklaring, visst är något exempel kanske inte det allra mest belysande och ett och annat korrekturfel kan också hittas. Men sådant är näst intill oundvikligt och återfinns i alla ordböcker. Hellre än att gnälla på detaljer vill jag ägna resten av detta utrymme åt att diskutera ett par principiella frågor av sinsemellan rätt skiftande karaktär.

Uttal

Ord som inte ”uttalas som de stavas” kompletteras med en enkel lättläst transkription. Man har särskilt sett till att alla <o> som uttalas som /å/ får detta förtydligat genom transkription (detta påpekas i förordet), vilket är lovvärt. Men att som i svenskan uttala <o> annorlunda än /å/ hör till ovanligheterna i världens språk. Då man också riktar sig till andraspråksinlärare vore det kanske därför minst lika viktigt att påpeka när <o> *inte* uttalas som /å/.

De olika uttalen av <o> visar att resonemanget att ord alls kan ”uttalas som de

stavas” förutsätter att tecknen i alfabetet uttalas på ett visst (svenskt) sätt. Ett ord som adjektivet *sugen*, vilket inte försetts med någon transkription eftersom det ”uttalas som det stavas”, skulle enligt t.ex. spanska ljudregler också uttalas som det stavas, nämligen /sofen/¹!

Ett annat briljant inslag är stavningshjälpn för den som vet hur ett ord låter men inte kan stava det.

Det är knepigt att avgöra när transkription *inte* behövs, särskilt när man riktar sig till personer med olika språklig bakgrund. Därför vore det smidigare att förse *alla* uppslagsord med transkription.

Ett annat skäl att förse varje uppslagsord med transkription rör accent, längd och betoning. Då man vill ge dessa upplysningar om alla uppslagsord, har man valt att placera sådana uttalsmarkörer direkt på uppslagsorden. Vid de ord som transkriberats återkommer längd- och betoningsmarkörerna även där. I de fall betonade vokaler inte ”uttalas som de stavas” (t.ex. *fightas^o*; /fajtas/), placerar man å andra sidan längd- och betoningsmarkörerna enbart i transkriptionen.

Det hela innebär att uttalsinformationen inte är samlad på ett ställe; den är inte heller konsekvent placerad. Man får i stället pussla ihop de informationsdelar som finns dels vid själva uppslagsordet, när de finns där, dels i förekommande transkriptioner. Det medför också att själva uppslagsorden (för det allra mesta) är omgivna av streck och prickar som normalt inte hör till skriven svenska, vilket kan vara förvirrande om man har ett modersmål där sådana förekommer i skrift. Många missförstånd skulle säkert kunna undvikas

om man hade som princip att varje uppslagsord förses med transkription och att all uttalsinformation samlas där.

Ett ord eller två?

Identiska ordformer har ibland olika betydelser. Är det då ett och samma ord eller är det olika ord? Det beror på hur man ser det.

Antingen ser man ordförrådet som en samling språkliga former vilkas primära egenskap är just deras form. Den lexikografiska uppgiften blir då att lista ordförrådets former enligt principen ett uppslagsord per ordform – även om det finns flera betydelser. Om det finns flera betydelser presenteras de som varianter av samma ord, givet att de har samma ordklass och skrivs, uttalas och böjs likadant. Denna princip kallas ibland ”den lemmatiska principen”.

Eller så ser man ordförrådet som en samling språkliga former vilkas primära egenskap är deras betydelse och därmed användning. Den lexikografiska uppgiften blir då att lista ordförrådet med avseende på betydelse, och alfabetet (formen) är endast ett sorteringsätt. Med detta synsätt brukar man skilja homonymer (lika ordformer med helt olika betydelse) från polysemer (lika ordformer med samma grundbetydelse). Homonymer presenteras då som olika uppslagsord, medan polysemer beskrivs under samma uppslagsord. Vi kan kalla det ”den semantiska principen.”

Oavsett vilken princip man bestämmer sig för att följa, brukar man bena ut ordformernas olika betydelser. Valet av princip kommer därför inte att handla om hur många betydelser man presenterar, utan till vilken grad man vill tydliggöra dem.

I Natur och Kulturs svenska ordbok

har man valt att följa den lemmatiska principen. (Märkvärdigt nog omfattas inte verben konsekvent av detta.) En effekt av det ser vi om vi jämför *ask* med *bok*: lövträdet *bok* och *bok* i betydelsen ’många papper som sitter ihop’ presenteras som olika ord då de inte böjs likadant (pl. *bokar*, *böcker*). Lövträdet *ask* och *ask* i betydelsen ’liten låda’ presenteras däremot som samma ord eftersom de böjs likadant. Omvänt betraktas adjektivet *förment* och adverbet *förment* som olika ord därför att de räknats till olika ordklasser, men båda betyder ”som man påstår vara något som det kanske inte är”.

Ett argument för den lemmatiska principen är att det ibland är svårt att bestämma när olika betydelser är tillräckligt olika för att betraktas som olika ord. Vanligtvis är det lättare att avgöra när ordformer låter, stavas och böjs likadant, men inte heller det leder alltid till självklara avgöranden. Det är inte heller givet hur vi avgränsar ordklasser.

Ett argument för den semantiska principen är att när vi särskiljer homonymer och håller ihop polysemer visar vi hur vi tolkar och strukturerar världen och tillvaron; ’lovtred’ och ’liten låda’ är helt enkelt inte samma sak. Om man som en lite tillspetsad kontrast tänker sig den lemmatiska principen i ett encyklopediskt uppslagsverk, skulle den ge att alla *Gösta Ekman* presenteras inom en och samma artikel, vilket ju faller på sin egen orimlighet.

Med den semantiska principen skulle *ask* i betydelsen ’lovtred’ och *ask* i betydelsen ’liten låda’, precis som *bok* och *bok* presenteras som olika ord. Det kan tyckas att det vore den naturliga principen i just en definitionsordbok. Särskilt en som vill vara extra tydlig.

En närliggande problematik gäller pre-

sentationen av fasta fraser. Som artikelstrukturen nu ser ut presenteras uppslagsordets olika betydelse (homonymer och polysemer) först. Därefter kommer de fasta fraserna. I t.ex. artikeln *ask* ser det ut så här:

(en) **ask** subst. <asken, några askar, askarna>

1 en liten låda av trä eller papp som man kan ha saker i → BILD ♦ *tändsticksask*

2 ett lövträd som kan bli mycket högt och flera hundra år gammalt

ha något som i en liten ask vara helt säker på att man ska få något
♦ *Hon har segern som i en liten ask.*

Om man är osäker på svenska, ligger det nära till hands att tro att *ha något som i en liten ask* är en liknelse som faller tillbaka på att ha något (upphängt?) i ett litet träd. På andra ställen i boken kan man förledas att tro att *fall i från fall till fall* har att göra med "hur håret hänger på någon", att *anargan list* har med "lång smal bit av trä" att göra, och så vidare. Tolkningarna är inte alltid självklara, och även om de vore det för en infödd svensk, så kan en användare med annan språklig och kulturell bakgrund få problem. Särskilt missvisande

riskerar detta att bli när man inte sorterar ut homonymer. En rimlig lösning, förutom att använda den semantiska principen för indelning av uppslagsorden, vore att presentera de fasta fraserna (partikelverb och reflexiva verb undantagna) direkt vid de betydelsebeskrivningar de faller under.

Till nästa upplaga efterlyser jag att varje uppslagsord förses med transkription och att all uttalsinformation samlas där. Jag hoppas också att man i framtida upplagor helt frångår den lemmatiska principen för indelning av uppslagsord, för att i stället lyfta fram ordens betydelse och användning. Boken skulle också vinna på att man presenterar fraserna direkt vid de betydelsebeskrivningar de faller under.

Sammantaget vill jag ändå påstå att Natur och Kulturs svenska ordbok är ett praktverk som på ett hedersamt sätt inte bara fyller gapet mellan LSO och BSO å ena sidan och SOB å andra sidan, utan också tillför den samlade beskrivningen av svenska språket nya dimensioner, både i fråga om beskrivningarna av grammatiska ord och uttryck, och som pedagogiskt instrument! ■

1. Med NSO:s transkriptionssystem. Med IPA:s system skulle det bli /su'xen/.

DEBATT

Talspråk och grammatik

Kan talspråk analyseras med samma grammatik som skriftspråket, eller följer det en alldeles egen grammatik? Frågan har diskuterats i Språkvård (nr 2000:2 och 4) med anledning av Svenska Akademiens grammatik. Här avslutas debatten med ett inlägg av Jan Anward, professor i språk och kultur i Linköping, följt av en kort replik av Staffan Hellberg, en av akademigrammatikens författare.

För ett par hundra år sedan var det en inte så orimlig ståndpunkt att det strängt taget inte behövs någon särskild grammatik för svenska språket. En god latinsk grammatik kan räcka, särskilt när det gäller meningsbyggnaden. Visserligen behövs det ett antal påpekanden om hur svenska regelmässigt avviker från latin (t.ex. att dativ uttrycks med preposition i stället för med ändelse), men i

grunden är det fråga om samma grammatik.

Svenska Akademiens grammatik (SAG) är förstås representant för en helt annan tradition, en tradition där det är viktigt att finna varje språks egenart, att studera det utifrån dess egna förutsättningar och inte automatiskt utgå ifrån att det bara är en variant av ett helt annat språk. Det vi i dag vet om hur språk kan skilja sig från varandra bygger på den här traditionen och SAG hade inte ens varit i närheten av sin imponerande tyngd, djup och bredd om dess författare inte hade varit självklart placerade inom denna tradition.

Därför blir jag besviken på Staffan Hellberg (Språkvård 2000:4) när han inte förhåller sig öppet diskuterande till det talspråksexempel som Maria Arnstad anför i sin recension av SAG (Språkvård 2000:2):

H: m ((smack)) de finns på nå sätt som nåt du står me ena foten i väldigt mycke

storstadskänsla å nån slags förkonstling

P: mm

H: å sen e andra foten e hav å delfiner å valar sån här väldigt ursprunglig

P: aa de e en väldig slitning

H: aa

P: i tiden (.) inte en lugn stund ((skratt))

Enligt Hellberg finns det inget av grammatiskt intresse i det här exemplet. Anningen följer turernas uppbyggnad de grammatiska reglerna i SAG, givet vissa redigeringsprinciper som är speciella för tal, eller också är det fråga om någon annan slags organisation, en organisation som bara prestigegagna talspråksforskare skulle kunna komma på tanken att kalla grammatik.

Det behövs, med andra ord, inte någon särskild grammatik för svenskt talspråk. SAG räcker, särskilt när det gäller meningsbyggnaden. Visserligen behövs det ett antal påpekanden om hur talspråk regelmässigt avviker från skriftspråk (t.ex. kan fler led utelämnas i tal), men i grunden är det fråga om samma grammatik.

Den inställningen tycker jag är lika tråkig som ofruktbar. Mitt arbete inom forskningsprojektet Interaktion, identitet och språkstruktur (<http://www.isp.su.se> via Forskning och Projekt) och Samtalspråkets grammatik (<http://www.nordiska.uu.se/samtal/index.html>) har tvärtom övertygat mig om att skillnaderna mellan svenskt samtalspråk och andra, mer redigerade och monologiska varieteter av svenska är så pass intressanta att det finns all anledning att, i den beskrivande traditionens anda, studera svenskt samtalspråk utifrån dess egna förutsättningar, som ett språkbruk med en tydlig grammatisk egenart. Detta är också det uttala-

de syftet med projektet Samtalspråkets grammatik.

Jag ska ge tre konkreta exempel.

Ta för det första det sätt som H och P bygger upp sina turer på i Arnstads exempel. Byggstenarna i de här turerna är ett antal fraser och satser, vilket syns tydligare om vi gör radbrytning efter varje sådan enhet:

1. H: m ((smack))
2. de finns på nå sätt
3. som nåt
4. du står me ena foten i
5. väldigt mycke storstadskänsla
6. å nån slags förkonstling
7. P: mm
8. H: å sen e andra foten e hav å delfiner å valar
9. sån här väldigt ursprunglig
10. P: aa de e en väldig slitning
11. H: aa
12. P: i tiden (.)
13. inte en lugn stund ((skratt))

De två första enheterna (rad 2, 3) knyter båda direkt an till samtalsämnet och lämnar något utsagt ("ofullbordat"). Den tredje enheten (4) knyter också direkt an till samtalsämnet, men den kan också höras som en formulering av det utsagda i 2 och 3. Sedan knyter 5 an till prepositionen "i" i 4, och 6 samordnas med 5. Efter återkoppling från P knyter H (i 8) an till 4 igen, med hjälp av kontrasten "ena foten" / "andra foten" och gör sedan en ytterligare formulering av 8, i 9, som dessutom görs parallell med 5, genom användningen av "väldig". Vi får då två kontrasterande enheter, 4-5-6 och 8-9, som P knyter an till som en enhet i 10, igen bland annat genom återanvändning av "väldig".

Som vi kan se ingår de grammatiska relationerna i strikt mening, sådant som objekt och samordning, i samtalspråk i en vidare uppsättning möjliga relationer mellan på varandra följande satser och fraser. Man kunde vilja reservera termen grammatik för den snävare uppsättningen relationer, men jag har svårt att se varför (jag åtar mig gärna att ge en oklanderlig formalisering av de relationer jag beskrev ovan). Både historiskt och när det gäller den personliga språkutvecklingen är det väl snarare rimligt att se skriftspråket som en slags inskränkning och disciplinering av de uttrycksmöjligheter som står till buds i samtalspråket. Vad denna disciplinering innebär och vad den har att säga oss om både talspråk och skriftspråk kan vi inte veta förrän vi faktiskt ordentligt studerat samtalspråkets egenart.

Mitt andra exempel är det som lämnas utsagt i rad 9. Hellberg vill gärna se detta som en ellips, men det tror jag är fel. Outsagda led i tal har en systematisk tve tydighet mellan självklart (behövs inte sägas) och utsägligt (går inte att säga). Det är den senare betydelsen som utnyttjas till fulländning i Gunnar Björlings poesi och jag är ganska säker på att det också är den som är den mest relevanta i 9. Denna skillnad i hur utelämnande kan användas är av samma slag som skillnader som konstaterats mellan olika språk – och den behöver studeras förutsättningslöst för att kunna förstås.

Mitt tredje och sista exempel är den vackra apokoinou-konstruktionen på rad 8. En apokoinou-konstruktion innehåller två välformulerade enheter ("å sen e andra foten", "andra foten e hav å delfiner å valar") som dock inte passar ihop med varandra. Det här är ett traditionellt "fel", men det är inte så ovanligt och när det dy-

ker upp så rättas det typiskt inte. Jag misstänker att det här är ett uttrycksmedel som används på ett systematiskt sätt i samtalspråk. Man kan ju lägga märke till att H gör två saker på en gång i 8, så att 8-9 egentligen, precis som den kontrasterande enheten 4-5-6 får tre led. Det finns en normativ skepsis mot att göra två saker på en gång i språket, som gör att inte bara apokoinou-konstruktionen utan också teleskopord som "genomslöjad" tenderar att förpassas till språkets skräphög, men en sådan manöver leder ju knappast till förståelse av fenomenet.

Det är en spännande och angelägen uppgift att, i den deskriptiva traditionens anda, studera svenskt samtalspråk utifrån dess egna förutsättningar. Att SAG har gjort denna uppgift så mycket lättare genom sin imponerande tyngd, djup och bredd borde göra det möjligt att föra en konstruktiv dialog kring denna uppgift.

Jan Anward

REPLIK

Vad jag har vänt mig mot är den förkunneelse som axiomatiskt fastslår att tal och skrift har olika grammatiker. Det kan man ju, som Jan Anward säger, inte veta förrän man ordentligt studerat samtalspråket. Det förefaller t.ex. inte orimligt att, återigen med Anward, se skriftspråket som en inskränkning av talspråkets uttrycksmöjligheter (fast det utvidgar faktiskt också). Och det talar snarast för en hypotes om att tal och skrift i grunden har samma grammatik.

Ett exempel på vad skriften rensar ut är apokoinou-konstruktionen, som särskilt Per Linell har uppmärksammat. Vi diskuterade aldrig den när vi skrev SAG. Men själv skulle jag vilja allvarligt överväga om den inte hör hemma i svenskans grammatik, nämligen i normalt och vardagligt talspråk. Jag tror att den går att beskriva rätt strikt och med den grammatiska begreppsapparat som redan finns tillgänglig. Talspråksforskningen har som nämnt redan visat att den är vanlig och normalt inte rättas. Att den historiskt kan ha sitt ursprung i bristande talplanering är då irrelevant.

Jan Anward och jag är också glädjande nog överens om att det finns ett utsagt led i uttrycket ”sån här väldigt ursprunglig”. Det betyder att uttryckets struktur kan beskrivas med redan formulerade regler för nominalfrasen. Om vi sedan sorterar in det under ellips eller inte är en termfråga (jag sa aldrig ellips i min artikel). Uppenbarligen är det starkt kontextberoende vad vi tänker oss som utsagt. D.v.s. även om vi inte kan formulera vad vi tänker oss betyder inte ”sån här väldigt ursprunglig” nödvändigtvis samma sak i ett radiosamtal som i t.ex. skriven poesi. Men villkoren för ”det utsägliga” återstår för grammatikern att precisera.

Vad jag fortfarande inte har låtit mig övertygas om är att längre sträckor av tal skulle gå att beskriva med samma teknik som man beskriver fraser och satser med. På 1970-talet försökte man beskriva skrivna texter med satsgrammatikens teknik, och de försöken kan inte betraktas som annat än misslyckade. Jag tror alltså att den oklanderliga formaliseringen av funktionen hos ”väldig” i exemplet, om den skall vara någorlunda generell användbar, får se annorlunda ut än gramma-

tikens regler. Å andra sidan tror jag den kan användas med framgång på skriftligt material.

Därmed är jag inne på min sista kommentar: alla skillnader mellan olika slags svenska följer inte mediegränsen mellan tal och skrift. Det finns mängder av regler i SAG som grupperar svenskan i å ena sidan formellt och neutralt skriftspråk, å andra sidan talspråk och ledigt skriftspråk. Den fortsatta samtalsforskningen kommer att hitta fler grammatiska regler som är talspråksspecifika, men för en del av dem måste man kanske utesluta det formella talspråket.

Staffan Hellberg

Vad jag fortfarande inte har låtit mig övertygas om är att längre sträckor av tal skulle gå att beskriva med samma teknik som man beskriver fraser och satser med.

Skriv upp det på snön

I artikeln ”Några nyare ord i svenskan” i förra numret av Språkvård fick min språkuppfattning problem. Om jag inte missuppfattar formuleringarna så anses *dra ett streck i sanden* vara ett uttryck för att sätta definitivt stopp för något och det med permanent verkan. Är det verkligen så?

Redan i barnåren lärde jag mig av föräldrar och deras föräldrar uttrycket *jag ska skriva upp det på snön*, när någon exempelvis lånade något. Det är ju allom bekant att snö smälter bort (åtminstone där det är vanligt att människor lever och bor) och vips så var den minneshaken borta! Uttrycket användes (skämtsamt) när den som lånade ut menade att det utlånade inte behövde lämnas igen utan mer var att betrakta som en gåva. Den mottagande parten var införstådd med betydelsen, och man var båda nöjda och belättna och skildes i samförstånd och på samma nivå i överenskommelsen.

Språkvård ger ett exempel från Dagens Nyheter 27/10 2000: ”Men skrattar bäst som skrattar sist. För nu drar jag ett streck i sanden”. Med min tolkning uppfattar jag det som att de två meningarna motsäger varandra, men om den som skrev dem gjorde det med avsikt eller inte, vet inte jag.

Att dra streck i sanden (jämför 50-ta-

lets slager ”Loveletters in the sand”) ger ett lika förgängligt resultat som att skriva på snön. Bättre då att hamra in sitt streck i hälleberget, tycker en 58-åring vid namn

Anita Boström-Bäversten

Kommentar: Frasen *skriva i sand(en)* används ju ibland om att skriva något som snabbt kommer att glömmas bort. Jag håller med Anita Boström om att uttrycket *dra ett streck i sanden* av det skälet kan missförstås av dem som inte sett eller hört det tidigare. Talesättet *skriva upp på snön* har vi på Språknämnden inte hört tidigare. Det vore intressant om någon av Språkvårds läsare kunde intyga att det fortfarande är i bruk.

Olle Josephson

Jodå, ensa finns

I Språkvård nr 2-2001 läste jag med stort intresse artikeln om ordet *ensa* och dess existens. I mitt arbete använder jag ordet närmast dagligen. Genom att fråga äldre kollegor har jag fått styrkt min uppfattning att ordet använts i vår verksamhet åtminstone från tidigt 70-tal och troligen även tidigare.

Vårt företag (vår division) utvecklar och tillverkar olika typer av optiska sikten och siktesanordningar för militärt bruk. Med ordet *ensa* menar vi att ett siktes optiska axel parallellställs med antingen en mekanisk referensriktning i siktet (definierad av infästningspunkter eller liknande), eller med en annan optisk axel (i samma eller ett annat sikte).

Vi använder också avledningar och

sammansättningar såsom *ensning*, *ensningsutrustning*, *ensningsnoggrannhet*, *ensningsfel*.

Som jag uppfattar det så använder vi ordet just om att *ensa* en optisk riktning med något, det används inte om att parallellställa två mekaniska axlar eller liknande. Därför instämmer jag i hypotesen om att det har sitt ursprung från ordet *enslinje* och dess användning där det ju också i praktiken handlar om att optiskt ta ut en riktning. På engelska använder vi *align*, precis som antyds i artikeln.

I vår värld har ordet troligen militärt ursprung och även om nog vi också talar om att *ensa* regelverk, med mera, så är vår huvudtolkning just den tekniska betydelsen, som är vår stolthet, det som vi anser skiljer oss från andra tillverkare av liknande produkter, att vi är duktiga på att göra instrument som behåller *ensningen* under alla förhållanden och under lång tid.

För övrigt, tack för en bra och intressant tidskrift. Jag som tekniker får ofta höra: "du som är tekniker skall väl inte vara så intresserad av språk?", men det är jag!

*Anders GM Dahlberg, SaabTech
Electronics AB*

Kommentar: Vi har fått flera reaktioner på vår efterlysning av *ensa*, *ensning* i olika sammanhang. Inte oväntat bekräftas att uttrycken används i det militära, först naturligtvis rent tekniskt i fråga om kanonsikten o.d. men också överfört om ensning av idéer och planering. Det berättar Henrik Månsson, reservofficer i armén. Även tekniske skribenten och översättaren Roger Hansson bekräftar det militära och tekniska bruket. Karin Gärdegård, som kallar sig "landkrabba", berättar att hon fick lära sig detta uttryck omkring

1970, också i tekniska sammanhang. Anna-Lena Bucher från Terminologiceentrum TNC bekräftar att uttrycken används även i andra sammanhang än rent tekniska; i det dagliga terminologiarbetet på TNC har man sedan flera decennier talat om att man *ensar* begrepp och definitioner. Och hon hänvisar också till att det i ordlista över variabla kondensatorer för elektronikutrustningar finns en term *ensad sektion* (som motsvaras av eng. *matched section*).

En läsare, Hans Ingvarson, påpekar att han aldrig stött på *ensa*, men huvudanledningen till att han hör av sig är att han ofta stött på *regelverk*, som ju också var uppe i artikeln i Språkvård. Liksom *ensa* saknas ordet i Svenska Akademiens ordlista.

Vi tar gärna emot flera synpunkter på såväl *ensa* som *regelverk*.

Birgitta Lindgren

Med ordet *ensa*
menar vi att ett
siktes optiska
axel parallell-
ställs.

Skrivguide med goda webbråd

Företagets skrivhandbok (Liber 2001) är en ny skrivhandledning med breda ambitioner; boken försöker avhandla det mesta, från skrivprocessens delmoment till upphovsrättsliga frågor. Flera avsnitt är både viktiga och matnyttiga, t.ex. de om typografi, språkvård på företag och hjälpmedel i skrivandet. Men anslaget är kanske lite väl brett. De rena skrivreglerna, som avhandlas på 15 sidor, känns korthuggna och stundom ganska onyanserade – vilket även gäller språkriktighetsavsnittet ”Vanliga frågor om språk” och avsnittet om byråkratsvenska. Det är inte så genomtänkt att uppmana till att använda PS i brev, och varför skulle det vara så mycket bättre att avsluta ett e-brev med det ”lediga” *Vänliga hälsningar* i stället för med det ”högtidliga” *Med vänliga hälsningar*? Så stor skillnad gör inte ett med.

Det mesta av boken ägnas dock åt elektroniska texter och webbpublicering. Här ges synnerligen goda och välformulerade råd åt alla som skriver e-brev och webbtexter eller administrerar webbplatser: hur man skriver inlägg i diskussionsgrupper, gör färgval på webben, utformar länkar, strukturerar olika delar av en webbplats o.s.v. Den enda invändningen är att det, åtminstone i förhållande till bokens andra, betydligt kortare avsnitt,

ibland blir väl detaljerat. Exempelen på språkvårdsarbete från WM-data, Scania och SEB hade också kunnat dras ner till några mer allmänna råd (med länkar till de nämnda företagens språkvårdsprojekt).

Mycket av innehållet i Företagets skrivhandbok är bra, välskrivet och angeläget – synd därför att boken ger ett något splittrat och ojämnt intryck.

Ola Karlsson

Språk och stil

Tidskriften *Språk och stil*, fylld av ny rön om svenskan, kommer bara en gång om året, och ofta för sent. Men vad gör det? Det 270-sidiga numret för 2000 kom i våras och har förgyllt sommaren. Några exempel på viktiga bidrag:

Catharina Nyström redovisar en undersökning av vad gymnasister värdesätter i elevuppsatser. Artikelrubriken ”Det var äkta känslor det” sammanfattar åtskilligt av resultatet.

Lillemor Santesson går igenom alla ord som stavades om från franska till svenska i Svenska Akademiens och Carl Gustaf Leopolds stora stavningsreform 1801: *familj, möbel, praktik, paket, hypotes* och ytterligare 1 227 stycken. Nittio procent av stavningarna står sig än i dag, men vi skriver t.ex. *kommandera, korrespondens, rapportör* och *terrass* i stället för Leopolds mer ljudenliga *kommandera, korrespondans, raportör* och *terass*.

I en grammatisk uppsats undersöker Matti Rahkonen när vi börjar en huvudsats med en substantiv- eller pronomenfras som inte är subjekt, typen *detta anser*

regeringen, barn kan man ju skaffa sig senare. Huvudresultatet är att i autentiskt språk använder vi bara konstruktionen när den inte kan missförstås. Satser som *kycklingen äter mormor* hör alltså till skrivbordskonstruktionerna.

Fyra längre artiklar är recensioner av Svenska Akademiens grammatik. Allra intressantast är Jan Anwards anmälan som presenterar en helt ny modell för analys av talspråksgrammatik. (Se diskussionen mellan Jan Anward och Staffan Hellberg på annan plats i detta nummer.)

Språk och stil är skriven av språkvetare för språkvetare. Men flertalet artiklar är inte svårare än att de kan läsas av den som har goda skolkunskaper i grammatik och stort språkintresse. Tidskriften beställs från Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala.

Olle Josephson

TNC:s skrivregler även engelska

Terminologicentrum TNC är Sveriges officiella terminologiorgan. Deras skrivregler har nu kommit i en ny utgåva, *Skrivregler för svenska och engelska från TNC, TNC 100* (TNC 2001).

Omfånget på de nya skrivreglerna har ökat avsevärt, från den förra utgåvans 97 sidor till dagens 236. Men så har också flera nya, stora avsnitt tillkommit, av vilka det största är det om engelska skrivregler. Det är en god och mycket välkommen svensk sammanfattning av vad som gäller för kommativering, beloppsangivelser, datering och mycket annat i brittisk och ame-

rikansk engelska. Särskilt viktigt är det att påpeka skillnaderna i hur man skriver belopp (på svenska används punkt som tusenavskiljare och komma som decimaltecken, i engelskan är det tvärtom!) och att varna för spridda svengelska uttryck som *happy end* (heter *happy ending* på engelska).

Kanske hade det dock behövts mer upplysningar om när man ska följa svenska respektive engelska skrivregler. Dessutom har sidorna om stavnings- och ordbildningsvarianter i engelskan möjligen blivit väl omfattande – särskilt som man ofta ändå måste konsultera en ordbok för att vara säker på stavningen. Å andra sidan är det intressant att se hur oerhört snårig engelskan är på denna punkt (d.v.s. när sammansättningar ska skrivas isär, ihop eller med bindestreck). Det är också intressant när man i boken konstaterar att det finns en växande tendens i engelskan att skriva ihop sammansatta uttryck – när utvecklingen i svenskan (bl.a. efter engelsk förebild) går åt motsatt håll!

I de andra avsnitten ligger innehållet i TNC:s skrivregler mycket nära det i Språknämndens Svenska skrivregler; som sig bör är TNC:s bok ofta – men inte alltid – något mer kortfattad i de allmänna avsnitten och något mer ingående i de fackspråkliga (matematiska tecken, diagram, kemiska ämnen etc.). Liksom Språknämnden har TNC i den nya utgåvan också fått med mycket som aktualiserats genom det ökade skrivandet på dator, t.ex. tecken i Internetadresser och källförteckningar för elektroniska medier. I slutet har man dessutom tillfogat en språkvetenskaplig ordlista (inklusive engelska termöversättningar) och tips på språklitteratur för svenska respektive engelska. Litteraturlistorna hade nog kunnat skäras

ner till ett mer lättillgängligt och kvalitativt urval, men i stort är det en bra läsarservice.

Skrivregler för svenska och engelska från TNC är väl värd en investering, även för den som redan har Svenska skrivregler på sitt skrivbord.

Ola Karlsson

Språkbitar

Under våren sändes korta språkföredrag i radions P1 med anledning av det europeiska språkåret. Nu finns dessa "språkbitar" publicerade i en bok med just den titeln, utgiven av Svenska Förlaget. Här några axplock bland de drygt 70 språkbitarna: *Från joller till språk; Strindberg och franskan; Är kinesiska ett språk?; Stavfelens poesi; Konstiga ljud i svenskan; Drottning Silvia, ålder och språkinlärning; Kvinnor, konsonanter och robotar; Om språket i helvetet.*

Birgitta Lindgren

Två SPRINT-undersökningar

SPRINT är Skolverkets förkortning för Språk- och innehållsintegrerad inlärning och undervisning, d.v.s. vad som oftast är ämnesundervisning på engelska. Samma Skolverk har nu sänt ut två rapporter om verksamheten: John Nixons *Quality in SPRINT*, som är ett försök att utvärdera kvaliteten i sprint på några olika skolor, och Maria Falks *SPRINT – hot el-*

ler möjlighet?, en inventering av svensk och i viss mån internationell forskning i ämnet. Slutsatserna är i båda fallen i stort sett desamma: undervisning av detta slag kan bedrivas på många sätt. Det är inte omfattningen av undervisningen på annat språk utan snarare kvaliteten i den som avgör om resultatet ska bli framgångsrikt. Mycket höga krav ställs på lärarnas kunskaper i metodik, ämne och språk. Undervisningen måste ha ett väldefinierat mål, och den pedagogiska planeringen behöver vara både noggrann och långsiktig. Vilka SPRINT-skolor klarar dessa krav?

Rapporterna kan beställas från Skolverket, e-postadress: skolverket.lds@liber.se

Olle Josephson

Debattmönster

Åsa Kroons relativt lättillgängliga doktorsavhandling *Debattens dynamik* (Linköpings Universitet 2001) är en intressant undersökning i gränslandet mellan språk- och massmedieforskning. Kroon har gått igenom ett urval artiklar på DN Debatt och tre stora nittiotalsdebatter i svensk press: om steriliseringspolitik, om Expressens artikelserie om invandrarhat samt om Göran Perssons Sydafrikaresa. Hon letar efter mönster i de tyngdpunkts- och temaförskjutningar som kännetecknar dagstidningsdebatter och finner ett tiotal typiska "kommunikativa rörelser". De samlas under tre rubriker: perspektivbyten och ämnesförskjutningar, budskaps- och betydelseutvidgningar samt stegringar och förstärkningar. Det är inte så abstrakt som det låter i ett kort referat, utan riktigt lärorikt

för den som vill skärpa sin förmåga att läsa tidningstexter kritiskt.

Olle Josephson

Klok språkriktighet

Holger Calovs *Språkerier och skrivsambeter, en lättsam guide till bättre svenska* (Fakta info direkt 2001) är en anspråkslös men utmärkt liten bok om vanliga språkriktighetsfrågor. Författaren har en gedigen erfarenhet som översättare, korrekturläsare, textgranskare och journalist. I sin bok har han samlat ett femtiotal språkspalter som tidigare publicerats i flera dagstidningar och Postens småföretagartidning *Du & Co*. Han resonerar kunnigt och klokt om välkända och ofta besvärliga problem som foge-s, apostrof och accent, sär- och sammanskrivning eller prepositionsval. (Men på Språknämnden är vi inte fullt så avvisande till konstruktionstypen *AIK är glada* som det kan verka på sidan 69.)

Olle Josephson

Flyttkarl och pizza

En *lumpare* är en inhyrd flyttkarl som hjälper till att bygga scenen för en rockkonsert. *A clockwork orange* är en filmtitel men också gammal cockneyslang för något som är så tokigt att det inte kan finnas. *Pizza* kommer från vulgärlatinets ord för 'kasta', *picca*, och syftar på hur pizzabagaren kastar med degen.

Detta och mycket annat kan man lära sig i Ingemar Unge's bok *Att trilla av pinn och vara ur led* (Norstedts 2001). I den har han samlat och bearbetat språkspalter ur tidningen *Vi*. Ofta handlar de just om ords historia, men Unge kan också skriva om teckenspråk eller vad som för invandrare är särskilt svårt i svenskan. Rolig och lärorik läsning i lätt, anekdotisk form.

Olle Josephson

Bra grammatik

En bra, ny grammatikbok är Maria Bolanders *Funktionell svensk grammatik* (Liber, 2001). Bolander har omarbetat och utvidgat sin gymnasielärobok *Språkbygge* för vuxen publik. De 175 sidorna rymmer välskrivna och kunniga kapitel om semantik, fonetik, ordbildning, ordklasser, syntax samt ordföljd i ett textgrammatiskt perspektiv. Det är ingen språkriktighetsbok, även om satsfläta, *så* och oklara syftningar kan kommenteras i förbifarten. Nej, Bolanders beskrivande grammatik kartlägger strukturen i hela det språkssystem som en svensk modersmålstalare bär på, dock med tonvikt på den svenska vi är vana att möta i skrift. Den grundläggande beskrivningsmodellen är den traditionella grammatikens, men nyare synsätt och modeller är skickligt inarbetade. Som vid alla grammatikböcker bjuds man kompakt läsning, men den som besitter enkla gymnasiekunskaper och normal koncentrationsförmåga har inga svårigheter att ta sig fram.

Olle Josephson

Spa i fablernas värld

Nyligen deltog jag i en kurs på en *spa-invrättning*, eller bara ett *spa*. (Ordet *spa* finns i SAOB och Nyordsboken, där det första belägget är från 1993; SAOL har ännu inte ordet.) Här fick man via en broschyr upplysningar om *spa*-filosofin. Följande kunde man läsa: "Spa är latinsk förkortning av *Sanitas per aqua*, vilket betyder 'Hälsa genom vatten'. Begreppet fick ge namnet åt den belgiska kurorten i Ardennerna." (Latinet blir riktigt om *aqua* ändras till *aquam*.)

Ett annat *spa* informerar skriftligen så här: "SPA klottrades ofta som graffiti på marmorväggarna i de offentliga baden under antiken. Förkortningen står för latinets *Salude Per Aqua = Hälsa/Läkning genom vatten*." (Det s.k. latinet påminner avgjort mer om spanska.)

I nr 3/2001 av Ica-tidningen Buffé (s. 21) får man veta: "Intresset för *spa* är större än någonsin. *Spa*, *Solar Per Aqua*, betyder hälsa genom vatten." (Vad

Solar är för ett ord är inte lätt att gissa.)

Upplysningen om SPA-klottret i de romerska baden hör förstas hemma i fablernas värld. Sant är att *Spa* i dag är en gammal kurort i Belgien, känd för sina hälsobringande källor. Ortnamnet har överförts på en viss typ av hälsobad och exporterats tillsammans med badbehandlingen.

När jag ringer upp Jean Toussaint, överbibliotekarie (Bibliothécaire principal) vid biblioteket i *Spa* i Belgien så skrattar han först åt de nämnda förklaringarna. Han är emellertid luttrad, har hört det mesta, och påpekar det otänkbara i att ett gammalt ortnamn som *Spa*, eller vilket ortnamn som helst, skulle bildats på en akronym, d.v.s. som ett initialord. Han skickar mig två sidor ur tidskriften *Histoire et Archéologie Spadoises* med en sammanfattning av aktuell forskning om ortnamnets etymologi. Enligt denna har orten en gång hetat *Sparsa fontana*, betydande ungefär 'sprutande källa'. *Sparsa* är perfekt particip av latinets *spargere*, 'stänka, spruta'. Från medeltiden finns (förenklade) övergångsformer belagda som *Sparfontaine*, *Spaufontaine* m.fl.

Om dessa ord blir forskningens sista spelar väl mindre roll. Men de borde påminna amatöretymologer om att det även för härled-

ningar av ord finns vissa minimikrav på rim och reson.

Hans Nyman

Danskt kommakrig

En strid om komrats rätta plats har brutit ut i Danmark. Dansk Sprognævn lanserade redan 1996 ett nytt sätt att kommatera. Reaktionerna var varken positiva eller negativa, men det nya kommat verkar ha svårt att slå igenom. Nu har emellertid några stridbara försvarare av det gamla kommat stigit upp på barrikaderna, och de spar inte på krutet. De nya reglerna är "öförfärliga", "övälkomma" och präglas av "pedanteri" och "humorlöshet"! Men Dansk Sprognævn har anlagt moteld – se deras webbplats <www.dsn.dk>.

Den gamla kommateringen innebär att man sätter ut komma framför varje sats i en mening. (Tala om pedanteri!) Den sortens kommatering tillämpas i tyskan och i slaviska språk, och tidigare i viss utsträckning även i svenskan. Den nya kommateringen är i stort sett identisk med modern kommatering i svenskan, norskan, engelskan och i de romanska språken. Det blir färre kommatecken, men de som finns betyder något och är inte bara tomma tecken mellan satser. Den nya

kommateringen blir alltså tydligare. Den har med all sannolikhet framtiden för sig. I kommadebatten påpekar Dansk Sprognævn följande: De nya reglerna är precis lika fasta som de gamla. De nya reglerna är precis lika "grammatiska" som de gamla. De nya reglerna medför ingen fara för oklarhet och missförstånd i juridiska texter. (Här kan vi också citera Svenska skrivregler: "Man bör försöka formulera sig så klart att tolkningen av en mening inte hänger på ett komma-tecken.")

Så här ser en dansk mening ut med gammal och ny kommatering:

Gammelt komma: Det eneste, jeg ikke kan finde ud af, er, hvor kommaerne skal stå.

Nytt komma: Det eneste jeg ikke kan finde ud af, er hvor kommaerne skal stå.

Birgitta Lindgren

När fungerar å, ä, ö på webben?

Till Språknämnden får vi regelbundet frågan om varför å, ä och ö inte kan användas på webben och i e-postadresser. Artikelnen *Datorer och teckenvärd* i Språkvärd 3/2000 gav delvis svar. Men under det senaste halvåret har tidningarna rapporterat om att namn

med å, ä, ö nu kan registreras och användas på webben, en nyhet som rimligen väckt nya frågor hos många.

Fungerar alltså å, ä, ö i dag på webben? Svaret är dessvärre nej. Tidningsrapporterna har handlat om att namnregistreringsföretag som det amerikanska Verisign testat att för net-, com- och org-domäner börja registrera namn med icke-engelska tecken (asiatiska, europeiska och arabiska). (Exempel på sådana tecken är å, ä, ā, à, á, æ, é, è, ë, ê, ç, ĩ, î, ï, ó, ò, ô, õ, ø, ú, ù, û, ü, ũ, ŷ och ñ.) Det är dock bara ett försök, och det handlar bara om registrering, adresserna är inte aktiverade. Tidigare har den så kallade nu-domänen, som gått i bräsch för registrering av namn med främmande tecken, skapat ett eget program för att få sådana adresser att fungera lokalt. Eftersom varken tekniken eller säkerheten fungerat har Internetoperatörerna dock motsatt sig detta. De flesta operatörer och registreringsinstanser, t.ex. Nec-se som administrerar den svenska se-domänen, kommer att avvakta tills en säker teknisk lösning hittats. Det kräver i sin tur att Internets standardiseringsorgan, IETF (Internet engineering task force), beslutar om en standard.

Grundproblemet är konflikten mellan en gammal och en ny standard

för att översätta bokstäver till ettor och nollor i datorerna. Den gamla, ASCII, innehåller 128 tecken, i princip bara engelska. Denna begränsning innebär att å, ä, ö i en svensk teckenuppsättning har samma koder som andra tecken i uppsättningar för grekiska, thailändska, ryska

Fungerar alltså å, ä, ö
i dag på webben?
Svaret är dessvärre
nej.

o.s.v. Olika datorer tolkar alltså tecknen på olika sätt. Den nya standarden, Unicode, innehåller en stor mängd tecken från hela världen, totalt 65 000. Unicode används t.ex. i de senaste versionerna av webbläsarna Explorer och Netscape, samt i operativsystemet Windows 2000.

IETF arbetar nu för att överbrygga problemen med de olika teckenstandarderna så att nationella tecken kan "internationaliseras", d.v.s. tolkas korrekt av Internet-användare världen över. (Arbetet med icke-engelska tecken i e-postadressers namndel – det som står till vänster om @ – finns också på dagordningen men

NOTERAT

kommer att påbörjas något senare.) Och det gäller att hitta en global lösning, inte bara hantera regionala teckenproblem, för att det ska fungera tillfredsställande. Vissa stötestenar tycks kvarstå, t.ex. förhållandet mellan traditionella och förenklade kinesiska tecken. Många tror dock att en färdig standard ska föreligga inom de närmaste månaderna. Sedan kvarstår att uppgradera datorernas program till den nya standarden, och det kan förstås ta tid ...

För mer information, läs textdokumentet *A Tangled Web: Issues of I18N, Domain Names, and the Other Internet protocols* på adressen <<http://www.normos.org/ietf/rfc/rfc2825.txt>>.

Ola Karlsson

Nu talar Ericsson svenska igen ...

Vi kommenterade i ett föregående nummer diverse företags språkval i sina kundkontakter, och konstaterade att finska Finncell och Nokia i motsats till sina respektive konkurrenter SAS och

Ericsson förstår vikten av att informera på svenska på sina webbplatser. Vi blev därefter kontaktade av Ericsson, som berättade att man nu har en webbplats på svenska. Det gläder vi oss åt.

... och SAS har lovat bättring

Även SAS har hört av sig och lovat bättring. Vi ser fram emot det.

Birgitta Lindgren

Genrer

Vad kan man när man kan ett språk? Ett svar är att man kan genrer: man vet precis vilket språk som behövs för att man ska nå sina mål i en bestämd språksituation, från taxibeställningen till forskningsrapporten.

För att diskutera just genrer samlades i maj i Oslo 300 språk-, litteratur-, samhälls- och beteendevetare från hela världen. Under fyra dagar kryllade föredragen i femton parallella sessioner om webbsidor, läkarjournaler, klassrumssamtal, TV-debatter, dataspel, befattningsbeskrivningar och allt vad språket används till i ett modernt samhälle.

Starkt förenklat kan man säga att två skolor ställdes mot varandra. Den ena,

företräd bland annat framgångsrika australiska pedagoger, hävdade att viktiga tal- och skriftgenrer i ett samhälle utmärks av tydliga särdrag i textstruktur, ordval och meningsbyggnad. Dem kan man lära barnen i skolan så att dessa sedan klarar sig bättre i samhället.

Den andra, företräd främst av postmodernistiskt påverkade amerikaner, framhöll att genrer kan se ut nästan hur som helst. Därför är det mycket svårt att lära ut ett situationsbundet språkbruk utanför situationen. Man lär sig skriva och tala som en bra ingenjör, jurist, journalist, politiker eller chattare genom att vara en bra ingenjör, jurist, journalist, politiker eller chattare. Någon skolvägg finns egentligen inte.

Debatten är evig, men prova frågan utifrån egen erfarenhet! Hur har du lärt dig det skrivande som hör till ditt yrke? Redan svaret på denna fråga lär man sig åtskilligt av.

Olle Josephson

Svenskans beskrivning

Ivåras avhölls i Åbo den 25:e sammankomsten för svenskans beskrivning. Där redogjordes bl.a. för hur vi förstår läkemedelsinformation, vad medeltida domböcker kan säga oss om språksocial variation, de olika uttalen av r som finns i

svenskan. Den tvåspråkiga situationen i världlandet Finland uppmärksammades också. Föredragen publiceras så småningom i bokform.

Birgitta Lindgren

Sedelärande

Den första mars i år hade Dagens Nyheter en 16-sidig annonsbilaga från Uppsala Biotechnical Center. Just så bör namnet skrivas, för hela bilagan var på engelska. Den innehöll artiklar som "Big demand for qualified labour" och "Protein research hotter than ever".

Varför får en halv miljon Dagens Nyheter-läsare en bilaga på engelska? Språkvård frågade Bengt Rinde, ansvarig för bilagan, på Uppsala kommuns näringslivssekretariat. Han uppgav fyra skäl:

Målgruppen, biotekniker, investerare m.fl., kan engelska; i annat fall är de inte intressanta. Bilagan trycks också för internationell spridning, och det blir för dyrt med två versioner. De företag som sponsrat bilagan har större användning av en engelskspråkig version. En bilaga på engelska provocerar och väcker uppmärksamhet.

Bengt Rinde bedömde resultatet som lyckat. Det hade blivit ovanligt många

reaktioner, både positiva och negativa. Han funderade också på om inte ett allmänt språkbyte till engelska vore till gagn för hela det svenska samhället.

Det vore det inte – väldiga sociala klyftor och allmän fördumning skulle bli resultatet. Men händelsen illustrerar det förlopp som kan ligga bakom s.k.

Det ger konkurrensfördelar – till en början. Men när alla gör likadant är konkurrensfördelarna borta, och man står där lite dummare, utan svenska för bioteknik.

domänförluster. För den enskilda individen eller det enskilda företaget – i det här fallet Uppsala kommuns näringslivssekretariat – är det i det enskilda fallet faktiskt lönsamt att överge svenskan. Det ger konkurrensfördelar – till en början. Men när alla gör likadant är

konkurrensfördelarna borta, och man står där lite dummare, utan svenska för bioteknik. Då är det inte så roligt längre.

Olle Josephson

Konferens om lexikografi i Norden

Den 21–26 augusti 2001 hölls en nordisk konferens i lexikografi i Torshamn på Färöarna, anordnad av Nordisk förening för lexikografi. Världlandet bidrog med föredrag där bl.a. den färöiska puristiska traditionen diskuterades. Vid konferensen rapporterades också från olika nordiska ordboksprojekt, bl.a. det stora norska ordboksprojektet *Norsk Ordbok* och det danska *Den danske Ordbog*. Från Sverige bidrog Martin Gellerstam och Sven-Göran Malmgren med en presentation av en splitter ny ordbok för barn: *Första svenska ordboken*. Sven Lange och Lars Törnqvist talade om en planerad tesaurus, dvs. begreppsordbok. Föredragen kommer att tryckas i skriftserien *Nordiska studier i lexikografi*.

Ulla Clausén

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt

myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften *Språkvård*.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 83 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok.

Språkvård

37:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2001 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden:

för privatpersoner 107 kr + porto (125)

för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen.

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

e-post: info@spraknamnden.se

Språknämnden på Internet: <http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00): 08-4424210

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2001

Tack till

ICA-kuriren

Norstedts Ordbok AB

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Uppsala Nya Tidning

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.

Nya stödjande vänner är välkomna!